

begrip

*Gevangenispastoraat
en Moslims*

JAARGANG 19 (1993) - NUMMER 116

MOSLIMS CHRISTENEN

begrip

Een tijdschrift, dat vanuit de RK-Kerk, de Nederlandse Hervormde kerk en de Gereformeerde kerken in Nederland streeft naar het kweken van onderling begrip tussen Moslims en Christenen en gelovigen van beide godsdiensten oproept tot ontmoeting, met respect en behoud van eigen identiteit.

BUREAUS VOOR DE ONTMOETING MET MOSLIMS

R. K. Kerk: Drs. L. van Oers, Cura Migratorum,
Luybenstraat 17, 5211 BR s-Hertogenbosch tel. 073 - 145159
Ned. Herv. Kerk: Drs. G. Spielman, 'Kerk en Wereld'
Postbus 19, 3970 AA Driebergen. Tel. 03438 - 12241
Gereformeerde kerken: Drs J. Slomp, Dienstencentrum
Postbus 203; 3830 AE Leusden. Tel. 033 - 960360/960329

REDACTIE:

M. van den Boom
P. Goedendorp
H. Hurkens
N. Landman
L. van Oers (contactpersoon RK)
J. Slomp (contactpersoon GKN)
G. Spielman (contactpersoon NHK)
K. Steenbrink (eindredacteur)

Uitgever/ Redactie en administratie:

T. Poort-de Groen (contact uitgever)
'Cura Migratorum'
Luybenstraat 17
5211 BR s-Hertogenbosch
Fax 073 - 145159

Tekeningen: F. Kalb

Abonnementen:

f25,- / 450 Bfrs per jaar (5 nummers)
Losse nummers: f6,50 / 120 Bfrs
Giro 4300211 t.n.v. Begrip/Cura Migratorum
België: Kredietbank 453-0258581-69
tnv Begrip, Kastertstraat 19, 3600 Genk.

Abonnementen kunnen elk gewenst moment ingaan en worden automatisch verlengd, tenzij vier weken voor het begin van het nieuwe kalenderjaar schriftelijk wordt opgezegd.

Advertentietarieven op aanvraag.

Voor het overnemen van artikelen is toestemming van de uitgever nodig.

Gevangenispastoraat en moslims

Criminaliteit is onder veel groepen allochtonen hoger dan bij de rest van de Nederlandse bevolking. Dit gegeven is al onderwerp van veel sociologisch onderzoek geweest. Het is ook een reden voor gevangenispastoraat, waar met name de Utrechtse Imam Hamza Zeid zich voor heeft ingezet. In samenwerking met het Contactblad voor het Justitiepastoraat plaatsen wij hier een interview met hem. Ds. Jan Slomp schreef over hetzelfde onderwerp een beschouwing, waarin hij tevens zijn ervaring in Pakistan betrok. In zekere zin is dit een afscheidsartikel van onze oudste en meest ervaren redacteur. Per 31 december 1993 maakt Jan Slomp gebruik van de Vut-regeling als verantwoordelijke voor contacten met moslims namens de Gereformeerde Kerken. Allereerst hier een woord van bijzondere dank voor deze trouwe, spontane, bereisde en belezen redacteur. Wij zijn blij met zijn toezegging, dat hij zijn werk voor Begrip langzaam zal afbouwen. In de geest van dit nummer zeggen wij dan ook: Jan, geniet van je vrijheid, maar laat ons voorlopig nog niet in de steek! KS

INHOUDSOPGAVE BEGRIP NR. 116, NOV./DEC. 1993

Gods Troon (Karel Steenbrink)	2
Gevangenispastoraat en moslims (Jan Slomp)	6
Schuld en vergeving bij moslims, een interview met Imam Hamzah Zeid Kailani	22
Moslims in Europa	28
Boeken	32
Cursussen en Ontmoetingen	33

Gods Troon

De familie Kittel staat bij lezers van de Joodse en Christelijke schriften bekend als een van de Duitse dynastieën van grote geleerden. Rudolf Kittel (1853-1929) is vooral bekend om zijn werk voor de tekstuutgave van het Oude Testament, waarin alle belangrijke (kleine) tekstafwijkingen zorgvuldig zijn genoteerd. Zijn zoon Gerhard (1888-1948) is vooral beroemd door de organisatie van dat reusachtige woordenboek van het Nieuwe Testament, waarin alle belangrijke termen in hun historische ontwikkeling worden onderzocht. Het *Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament* laat als geen ander werk zien hoe godsdienstige ideeën groeiden in het Midden-Oosten en de landen van de Middellandse Zee. Ook laat het een rijke en afwisselende schakering aan betekenissen zien binnen het Oude Testament, de periode van het Griekse en Palestijnse Judaïsme en het Nieuwe Testament. Kittel's woordenboek verscheen in zeven grote delen tussen 1932 en 1965 in het Duits, terwijl er vanaf 1952 met een Engelse vertaling begonnen is, in kleiner en handzamer formaat, maar groter aantal delen. Kittel geeft geen aandacht aan de verdere ontwikkeling van de bijbelse terminologie binnen de islamitische wereld. Zelfs een artikel over het woord *perikletos*, Vertrooster, waarvoor een enkel 5e eeuws handschrift ook als variant heeft *periklutos*, (de zeer beroemde: door moslims gelezen als Muhammad, wiens naam die betekenis heeft), schenkt geen aandacht aan de islamitische variant. Afgelopen jaar heb ik met een universitaire werkgroep aan de McGill University te Montreal, Canada, onder meer een studie gewijd aan de betekenis van Gods

Troon, waarbij de methode van Kittel werd doorgetrokken naar de koran. Het artikel van de Jezuiet Thomas O'Shaughnessy, "God's Throne and the Biblical Symbolism of the Qur'an", *Numen*, 20 (1973) 202-221 was daarbij een goede steun. In dit leerhuis wil ik een kort verslag doen van de kern van de discussie binnen deze werkgroep, die bestond uit zes sji'iten, twaalf sunnitiese moslims en drie deelnemers van christelijke achtergrond.

Gods Troon in het Oude Testament

De idee van een troon is allereerst verbonden met de koningen van Egypte en de twee grote Joodse koningen David en Salomo. De troon is voor hen teken van hun macht en van hun taak als rechter. Vooral de troon van David krijgt een uitgebreider betekenis: deze wordt min of meer synoniem voor zijn rijk en voor de voortgang van zijn dynastie, ook na zijn dood. In 2 *Samuel* 7:12-13 krijgt David een voorspelling over zijn zoon Salomo: *Wanneer uw dagen ten einde zullen zijn en gij bij uw vaderen te ruste zult gaan, dan zal Ik het kind, dat van u is uitgegaan, tot uw nazaat verheffen en zijn koningschap bestendig doen zijn. Hij zal mijn Naam een tempel bouwen en Ik zal zijn koningstroon voor altijd bestendigen.* In termen van de messias-beloofte komt dit idee nog sterker terug in *Psalms* 122: *Jerusalem als stad herbouwd, met burgers vast aaneengesloten: waar de stammen naar opgaan, de stammen van Jahweh. Daar is het Israël een wet de Naam van Jahweh te loven; daar staan de zetels voor het gericht en het troongestoelte van Davids huis.* In aansluiting hierop wordt dan

ook gesproken over Jerusalem als "Troon van Jahweh" (*Jer.* 3:17). In de nieuwe tempel, die Ezechiël (43:7) na de ballingschap voorziet, zal God zetelen op een troon, als teken van zijn verhevenheid, maar tevens als symbool van zijn nauwe verbondenheid met de nieuwe gemeenschap. In andere passages wordt het beeld van de troon van de rechter gebruikt, vooral in verband met Gods rol als rechter op de laatste dag (b.v. *Daniel* 7:9).

In het hellenistische jodendom van de drie laatste eeuwen v. Chr. wordt dit beeld van een op de troon zetelende en oordelende God niet gebruikt. Misschien was het voor die cultuur een té menselijk beeld. Wel komt dan naar voren het beeld van die figuur die ergens tussen het Goddelijke en het menselijke in is: de Wijsheid, zetelend op een hemelse Troon (*Wijsb.* 9:4). Dit beeld wordt in de werken van de Palestijnse Rabbijnen verder uitgewerkt. De Troon is dan een van de eerste scheppingen van God, en net als de Wijsheid en de Tora zelf, een soort bemiddelend wezen tussen God en de concrete wereld.

De rijke symboliek van het Nieuwe Testament

De innerlijke dynamiek van het jonge christendom heeft een gevarieerde serie geschriften opgeleverd. Dat blijkt uit de niet minder dan zeven betekenissen, waarin de symbolenwereld van de Nieuw-Testamentische troon kan worden samengevat: 1) Matteüs is de leerling die zo dicht bij de Joodse ideeënwereld bleef, dat hij de Godsnaam niet wilde uitspreken, maar daarvoor het ver sluierende begrip "hemel" gebruikte. Hij spreekt dan ook over een eed bij *Diegene die zit op de Troon*. Hier is het dus symbolisch taalgebruik, dat dient om rechtstreeks spreken over God te vermijden (*Mt.* 5:34 en 23:22). 2) In *Lukas* 1:52 wordt gesproken over Davids Troon in verwijzing naar Jezus als Messias. 3) Meer tronen komen we tegen in *Mt.* 19:28 en 25:31, waar de Mensenzoon wordt afgeschilderd als de rechter op de laatste oordeelsdag. In de eerste tekst omgeven door twaalf tronen waarop de twaalf apostelen zijn gezeten. 4) Specifiek is de symboliek van de brief aan de Hebreeën, waarin Jezus als Hogepriester

is gezeten naast de Troon der Majesteit op een Troon der Genade (Hebr. 4:14-16; 8:1 en 12:2). 5) In het Boek der Openbaring wordt gesproken over het Lam, gezeten op een troon. Die troon is niet de enige: de 24 oudsten hebben er ook een en Jezus deelt de troon met zijn Vader (Op. 3:21). 6) Ook de tegenstanders, de satan en het beest, hebben in het boek der Openbaring hun troon gevonden (Op. 2:13). 7) In de brief aan de christenen van Kolosse (Col. 1:16) wordt het meervoud Tronen gebruikt voor onzichtbare machten en dit is later meestal in verband gebracht met een van de negen koren van engelen.

De sobere symbolentaal van de Koran

Gods troon wordt op 22 plaatsen in de koran vermeld. Zesmaal is er sprake van *De Heer van de Troon*, Rabbul Arsij, steeds in verband met God als schepper van hemel en aarde. Dan is er een serie van vier uitspraken over *de Bezitter van de Troon*, Zoel Arsij. Achtmaal wordt er gesproken over *God, zetelend op de Troon*, ook meestal in verband met God als schepper en dan vooral in een benadrukken van Zijn verhevenheid, en dus zeker niet als het nabije "wonen" van God, zoals we het zagen in het visioen van de Nieuwe Tempel van Ezechiël. In verband met de schildering van het laatste oordeel wordt driemaal gesproken over de engelen die de Troon dragen. Tenslotte is er een van de meest geliefde verzen, dat algemeen de naam heeft gekregen van het "Troonvers", Soerat 2:255:

God, er is geen god dan Hij, de Levende, de Zelfstandige. Niet overkomt Hem sluimer noch slaap. Aan Hem behoort wat in de hemelen is en op de aarde. Wie is hij die voorspraak doet bij Hem, tenzij met Zijn verlof? Hij kent wat vóór hen is en wat achter hen is, terwijl zij van Zijn kennis geen enkel ding omvatten, tenzij wat God

wil. Zijn zetel is uitgebreid over de hemelen en de aarde en niet drukt Hem termeer de bewaring van die beide.

Geen aparte engelenklasse dus als de troonen, maar alleen dragers. Hun macht wordt ook nog extra beperkt door de bepaling, dat bij het oordeel niemand voorspraak mag doen of mag proberen iemand vóór te trekken. Bij alle aansluiting aan het religieuze taalgebruik van het Midden-Oosten, klinkt de diepe monotheïstische boodschap hier steeds weer overtuigend door. O'Shaugnessy heeft nog wel gedacht, dat daar een uitzondering op was. In enkele verzen wordt de troon in verband gebracht met Gods scheppingsbevel, b.v. in 10,3: *Uw Heer is God, die geschapen heeft de hemelen en de aarde in zes dagen en zich daarna gevestigd heeft op de troon, waar Hij het bestier voert. Geen voorspreker is er dan na zijn verlof. Dat nu is God, uw Heer. Dient Hem dus. Zult gij u niet laten manen?* Gods Bestier (*amr*) wordt ook wel gelijkgesteld aan het Woord, dat als een soort tussenpersoon tussen het Goddelijke en de wereld bemiddeld en dan zou de troon ook zoets kunnen zijn. Dat is het inderdaad geweest in de Rabbijnse literatuur en echo's ervan hebben we gezien in de Hebreeënbrief. Shaugnessy concludeerde dan ook dat Muhammad geen eenvoudige ongeletterde Arabier was, maar iemand die goed op de hoogte was van allerlei Rabbijnse speculatieve gedachten en "daarvoor moet hij een of meerdere mentoren hebben gehad die grondig vertrouwd waren met de Rabbijnse traditie."

Alle moslims in de werkgroep vonden deze conclusie ver overdreven. Hij stelt immers teveel de pure afhankelijkheid van Muhammad voorop en ziet de koran ook slechts als een "laat plagiaat" van de Joods-Christelijke traditie. Dat Muhammad vertrouwd was met het internationale religieuze taalgebruik van zijn tijd

staat zonder meer vast. Even duidelijk is het ook, dat in deze religieuze taal de koran corrigerend optreedt en een duidelijk eigen geluid binnen een lange traditie vertegenwoordigt. De koran houdt zich verre van speculaties of symbolische uitwijdingen, waardoor het geloof in de Ene God ook maar gecompromitteerd zou kunnen worden.

Beperkende en barokke commentatoren

Gods Woord is nooit dood, het is levend, wordt doorverteld, besproken en voorzien van commentaar. Goed ontwikkelde moslims uit de bloeitijd van Bagdad hebben nogal wat problemen gehad met de naar hun mening toch te wereldse symboliek van de koran. Een God die spreekt, een krachtige hand, God, die zetelt op een troon: het klonk hen allemaal veel te menselijk. De grote commentator Zamakhshari schrijft dan ook onomwonden, dat er "geen troon is, geen zitten en niemand die zit". Voor hem is het alleen symbolische taal om Gods kennis aan te duiden, die immers alles omvat, zoals volgens het Troonvers de Zetel ook hemel en aarde omvat. Ibn Arabi sluit zich ook aan bij deze verwijzing naar Gods kennis: "De Zetel is de plaats der kennis, zoals het hart ook de symbolische plaats voor de kennis is". De mysticus Abu Yazid Bistami zei daarom: "Ook al zou de gehele wereld een duizendmaal terecht komen in het hart van iemand die werkelijk kennis heeft, nog niet een klein hoekje ervan zou gevuld zijn, vanwege de ruimte van zijn hart." Meer behoudende theologen hebben niet zo ver willen gaan en hanteren de stelregel, dat zij zich hebben te houden aan het woord van de koran over de Troon en het zitten van God, maar zich niet af mogen vragen over de nadere vormgeving van deze materiele zaken. Dit is de stelregel van de *balkafija*: het

niet-vragen-naar-het-hoe. Dat is geen intellectuele luiheid of achterstand, zeker ook geen theologische ondiepte, zoals sommige westerlingen de islam wel eens hebben verweten. Het is een godsdienstige beslissing om het mysterie groter te weten dan het menselijk verstand. Minder angstige en misschien ook minder bescheiden mystieke verklaarders hebben daarentegen juist uitbundig gebruik gemaakt van de symboliek van de troon om de kleine afstand tussen God en mens aan te duiden. Volgens de Ismaili mystiek heeft God zich via enkele tussentrappen rechtstreeks aan de mens geopenbaard om dicht bij haar of hem te zijn. De troon heeft in dit rollenspel een belangrijke plaats en hierbij zijn wij dan weer bij de neoplatoonse en Rabbijnse leer aangeland.

Zoals zoveel andere voorbeelden leert ook ontwikkeling van het spreken over Gods Troon door de religieuze geschiedenis van Jodendom, Christendom en Islam ons de sterke onderlinge band van de drie tradities. De methode van Kittel is een goede les in meervoudig denken en maakt ons bewust van de nuanceringen binnen de grote tradities en de ontwikkelingen in de geschiedenis naast de onderlinge afhankelijkheid. Het is een uitstekende verdediging tegen die zuiverheids-maniakken, die Gods openbaring tot een statische aangelegenheid willen verklaren, ver van de gang van de mensheid door de geschiedenis. God is geen Grote metselaar, die de wereld in elkaar heeft gezet en toen met groot verlof is gegaan. De Heer van de geschiedenis wordt geprezen in het Troonvers: *God, er is geen god dan Hij de Levende, de Zelfstandige. Niet overkomt Hem sluimer noch slaap.*

Die blijvende scheppingskracht is in Zijn boeken ook te lezen, steeds weer tot grote verrassing!

- Karel Steenbrink

bela-kafija

Gevangenispastoraat en moslims

Gedurende de afgelopen jaren heb ik enkele malen mogen spreken op studiedagen van protestantse en rooms katholieke collegas in het justitiepastoraat. Dit resulteerde eerst in een hoofdstuk over de verhouding met de moslims in het boek *de Kerk in de gevangenis*, onder redactie van J. Spoor, Kampen, 1983. Het hier onder volgende artikel bevat dus een vervolghverhaal. Met dit vervolghverhaal wil ik niet in herhalingen vallen. Als spiegelbeelden worden eerst enkele situaties uit het buitenland behandeld.

Gevangenis in Pakistan

Uitgaande van mijn ervaring als geestelijk verzorger in de gevangenis in Montgomery/Sahiwal, nu al weer vijf en twintig jaar geleden, wil ik impressies doorgeven van het gevangeniswezen in dat land. Deze impressies zijn grotendeels gebaseerd op artikelen en berichten in de Pakistaanse pers. Ik mocht daarvoor gebruik maken van data van Ds. Kees Bouma te Arnhem, die tijdens zijn verblijf in Pakistan (1984-1990) deze gegevens verzameld had. Het aantal Pakistani in Nederlandse gevangenis is hoger dan hun landelijk percentage. Dit komt waarschijnlijk omdat er onder hen nogal wat illegale migranten voorkomen en omdat Pakistan hoog op de lijst staat als producent en exporteur van drugs. Tijdens een bezoek aan dit land, in november 1987, las ik in het dagblad *Dawn* dat 1.2 miljoen mensen op de één of andere manier afhankelijk waren van drugs. Ik kom hier op terug.

Enkele persoonlijke ervaringen

Ik heb tijdens ons verblijf in Pakistan tussen 1964 en 1977 nooit iets gemerkt van pastorale zorg voor moslims door

imams van moskeeën. Uit een beperkte enquête bleek mij dat kerken en zendingen wel pastoraal werk hadden opgezet voor de afgedwaalde schapen van hun kudde. Het aantal Christenen onder de gevangenen lag boven hun nationale percentage. Dat valt te verklaren uit hun marginale positie in die samenleving.

Deze pastorale zorg gebeurde door bezoeken en door zondagse kerkdiensten in de gevangenis. We moesten hiervoor in de gevangenis van Sahiwal welgeteld zeven deuren door! Er zaten daar toen 1200 gevangenen. De vrouwen waren in een aparte afdeling ondergebracht. Gedurende de week moesten de meeste gevangenen uit de lagere klassen werken. Daarom was ons werk tot de zondagen beperkt. In de gevangenis in Sahiwal werden tapijten gemaakt. In andere jute zakken. Ook werd op het land gewerkt. Deze bezoekers/pastores hadden wel contact met moslims. Dat is ook mijn ervaring. Moslims, voorzover ze konden lezen, want Pakistan heeft een hoog percentage analfabeten, toonden belangstelling voor de boeken en brochures die ik meebracht. Ook vonden ze het leuk om over religieuze onderwerpen te discussiëren. Die discussies vonden in klasse A plaats. De gevangenis waar ik geregeld kwam had nl. drie klassen. De mensen uit de hoogste klasse kregen gevangenen uit de laagste toegewezen als bedienden. Deze bedienden/gevangenen zorgden voor de thee tijdens de discussies.

Aangezien Sahiwal in de provincie Punjab ligt en de Oost-Punjab in India vooral door Sikhs bewoond wordt, zaten er ook Sikhs in "onze" gevangenis, maar zonder hun kenmerkende tulband. Ze waren als smokkelaars aan de grens gepakt. Met deze Sikhs had ik ook contact. Het was erg moeilijk om de predikanten,

pastoors en evangelisten in de lokale kerk warm te krijgen voor werk in de gevangenis.

Sommige predikanten weigerden gemeenteleden in de gevangenis te bezoeken om zich niet met hen te encanaileren. Een beroep op Matheus 25 hielp maar weinig. Toen we na een paar jaar een rapport van ons werk, in het Oerdoe, op de regionale synode van de Presbyteriaanse kerk brachten, werden we aangemoedigd verder te gaan. Na mijn vertrek in 1968 werd het werk voortgezet door Pakistani evangelisten en predikanten. De evangelisten (leken met hooguit een Bijbelschool opleiding) liepen net iets harder dan de predikanten!

Toen ik in 1987 terug kwam bleek het werk nog voort te gaan. Het ging om een puur kerkelijk initiatief. Van de directeur van de gevangenis kreeg ik als enig advies de opdracht mee: Jaag ze de vrees des Heren aan (vrij vertaald). Letterlijk zei hij: "Stort in hen de vrees voor God!"

Dat werd dus van je verwacht. Maar als klein team dat regelmatig naar de gevangenis ging, twee dominees, twee evangelisten en ondergetekende als districtszending (1964-1968), spraken we met elkaar af dat we geen aparte donderpreken tegen de gevangenen zouden houden, maar precies dezelfde pre-

ken als voor de gemeente! Als Gods liefde, vergeving en verzoening door Christus daarin altijd al centraal stonden, moest dat ook zo blijven in de gevangenis.

We merkten dat deze opstelling ook door de gevangenen werd geapprecieerd. De diensten in de open lucht werden goed bezocht. Er kwamen ook moslims luisteren. We merkten na enkele malen dat meer dan de helft van de christenen onder de gevangenen rooms-katholiek was en dat in een vrij protestantse streek. Ze vroegen mij om bidprentjes, afbeeldingen van Maria en heiligen en rozenkransen. Ik stelde de Italiaanse missionaris/pastoor van hun wensen op de hoogte en bood hem aan ook eens een dienst te houden. Maar daar wilde hij niet van horen. Hij vond het best zo.

Ik kreeg alles mee wat ik nodig had en als mijn voorraad op was haalde ik nieuwe spullen. Dit contact leidde er zelfs toe dat hij me uitnodigde in zijn kerk "een goed woord voor Jezus te spreken". Het Tweede Vaticaans Concilie was net voorbij. En zo vertelde de pastoor mij: "De Paus heeft ons gezegd dat we aardig moeten zijn voor de protestanten". De relaties met de R.K. Kerk in ons district lieten veel te wensen over, maar vanwege de gevangenis en later ook vanwege andere zaken werden ze geleidelijk beter. Een keer betuigden twee ontslagen gevangenen mij hun erkentelijkheid. Het ging om twee jongens uit dorp 58, (in de Punjab liggen 20.000 dorpen, die genummerd zijn) dat ik goed kende. Ze waren veroordeeld wegens doodslag maar werden vanwege hun goede gedrag eerder ontslagen. Hun dominee had geweigerd hen te bezoeken omdat hij vreesde dat de familie van het slachtoffer dat hem zou kwalijk nemen. In Nederland zouden ze in een jeugdgevangenis hebben gezeten. Voor ze naar hun huis gingen kwamen ze langs om te bedanken voor de kerkdiensten en de gesprekken.

Het gevangeniswezen in Pakistan

Alleen reeds in de provincie Punjab waren aan het eind van de jaren tachtig tussen de 26.000 (*Dawn* 9.9.1986 26.000) en 29.000 (*Viewpoint* 29.10.1987) mensen opgesloten in de negen en twintig uitpuilende gevangenis- en politieke gevangenen. Dit laatste werd weliswaar door de overheid ontkend, maar dat was een kwestie van definitie. Dit fenomeen leidde tot vele klachten die werden geuit door de Pakistaanse mensenrechten commissie (*Viewpoint* 17.12.1987), en de organisatie voor "relief and release" van politieke gevangenen.

Deze beide organisaties spreken over martelpraktijken en vinden het fout dat politieke gevangenen hun cellen moeten delen met criminelen. De belangrijkste klager over misstanden is de in 1981 opgerichte Prison Aid Society onder leiding van Ansar Burney. Laatstgenoemde neemt geen blad voor zijn mond. Met zijn kritiek wordt rekening gehouden. Geleidelijk wordt hij daarvoor zo gevreesd dat hij bijna onschendbaar is geworden. Niemand waagt het zijn kritiek openlijk tegen te spreken.

De regering zag zich door al die kritiek genoodzaakt enkele malen een Prison Reform Commission en een onderzoekscommissie aan te stellen. Deze commissies bevestigden de kritiek in de pers. Ze stellen hervormingen voor zoals het op borg vrij laten van gevangenen die zich goed gedragen, heropleiding van personeel en inrichten van bibliotheken in gevangenis, bestrijding van analfabetisme enz. Maar een en ander leidde niet meteen tot wezenlijke verbeteringen. Tot op 31 aug. 1989 in de gevangenis van Hyderabad (1400 gevangenen) een oproer uitbreekt, waarbij aan de kant van de gevangenen 9 doden vallen.

Het maandblad *The Herald* van oktober 1989 wijdde aan deze opstand een uitvoerige studie. Het blad toont aan dat het helemaal niet om een uitbreekpoging ging, zoals de politie had beweerd, maar om een goed georganiseerd protest geleid door politieke gevangenen tegen wantoestanden in de honderd jaar oude gevangenis. Men wil een nieuwe directeur. De huidige zou een corrupt bewind voeren. Dit is een telkens gehoorde klacht. Sommige directeuren zouden als koningen in hun rijk heersen. Sommigen zouden geholpen door bewakers een waar schrikbewind uitoefenen. (*The Muslim* 20.2.88). 1. Met name gevangenen met geld (in pak) worden geplukt. Ze moeten betalen voor schone kleren, hun bed, een bad enz. 2. Men eist dat de bewakers zich aan de regels houden. 3. Men wil beter eten en 4. betere zoekregelingen.

Onder de bewakers zouden heel wat familieleden van gevangenen voorkomen, die voor een voorkeursbehandeling zorgen. Etnische vetes zouden in de gevangenis worden uitgevochten. Onder de gevangenen zouden machtige figuren zijn, waarmee de leiding rekening moet houden. Bendeleden van gevangenen zouden familieleden van bewakers molesteren om goede behandeling af te dwingen. Bezoekers zouden van alles, met name ook alcohol en drugs binnen smokkelen door de bewakers om te kopen. In Camp Jail in Lahore, (*Viewpoint* 20.4.1989), bestaat de bevolking voor 60% uit verslaafden en drugdealers.

De werkdruk voor de bewakers zou ondragelijk zijn. Minstens 10% van de te kleine staf zou permanent met ziekteverlof zijn. In vele gevangenis zou een precair veiligheidssysteem heersen dat door het minste of geringste incident uit zijn evenwicht kan raken. Vrouwen en jongeren worden niet voldoende gescheiden van andere gevangenen. Hoewel Pakistan ook aparte vrouwengevan-

genissen kent. Jonge mannen zouden in sommige gevangenissexueel misbruikt worden. Hyderabad Jail was dan wel niet overbevolkt, maar die in Khairpur met 900 gevangenen wel. Want het gebouw was bedoeld voor 500! Khairpur was ook enkele malen in het nieuws wegens misstanden.

De gevangenis van Rahim Yar Khan, zo meldt Viewpoint op 9 juni 1988, heeft ruimte voor 250, maar herbergt er 550, zestig slechts gevonnist, de rest wacht nog op een proces. Onder hen 19 vrouwen met kleine kinderen. Op 14 juni 1988 meldde *The Muslim* in een redactioneel commentaar dat de Prisoners Aid Society van Burney een kruistocht tegen onrecht was begonnen. Volgens P.A.S. (een bekende afkorting) zouden 80% van de gevangenen nog niet in staat van beschuldiging zijn gesteld en dus formeel "onschuldig" vast zitten.

De meeste gevangenis zijn huizen van bewaring en gevangenis in een en hetzelfde gebouw. De P.A.S. pleitte in het zelfde nummer ook voor heropvoeding van de gevangenen en voor rehabilitatie. Het oppositie maandblad *Viewpoint* schrijft op 9 juni dat er voor 18.000 gevangenen plaats is in de provinciale (alleen de Punjab; Baluchistan, Sindh en North West Frontier Province niet meegeteld) gevangenis. Maar 32.000 mensen zitten vast, waarvan slechts 8000 gevonnist. Hetzelfde blad sprak een jaar eerder van een totaal van 29.000. Ook de psychiatrische inrichtingen waarvan de eersten door de Britten werden gebouwd zouden talloze mensen vast houden die al lang genezen zijn.

Enkele maanden eerder had *Viewpoint* (29.10.1987) gemeld dat er sprake was van een sterke stijging van de executies: 352 in vijf jaar (1980-1985). Een vergelijkend cijfer ontbreekt. Het blad weet dat 60 ter dood veroordeelden een gratieverzoek hadden ingediend, 289 onder

het Opperstegerecht op hun executie wachtten en 1000 onder de "high court". Er zouden 975 dodencellen zijn. Zoals bekend gelooft de Islamitische Rechtspraak in de effectiviteit van straffen als afschrikmiddel.

Een vaak gehoorde klacht is dat getrouwde gevangenen nauwelijks hun vrouwen te zien krijgen. Het viel me op dat er in Pakistan blijkbaar zoveel persvrijheid is dat de bestaande misstanden tot in details aan de kaak worden gesteld. Deze misstanden blijven voortduren (zie Christian Conference of Asia, News, July-Aug. 1992, p. 7 met verwijzing naar een Amnesty International Report van begin 1992 over Pakistan). Maar van georganiseerde pastorale ondersteuning wordt in geen enkel bericht gesproken. Wel van enkele hulporganisaties en privé weldoeners. Bezoekregelingen worden belangrijk gevonden.

Er wordt geprotesteerd als de bezoeken tot een keer per maand worden gereduceerd. Alle toonaangevende bladen die ik tussen augustus 1986 en september 1989 met behulp van de computerindex van collega C. Bouma op het trefwoord "prison" doornam verwijzen slechts twee keer uitdrukkelijk naar religie. Gevangenen die de Koran regelmatig bestuderen en zij die de vasten houden in de gevangenis kunnen op strafverkortingen rekenen.

Strafrecht onder de Ottomanen - het verleden

Het Pakistaanse gevangeniswezen gaat grotendeels terug op Britse koloniale initiatieven. De laatste jaren zijn in het strafrecht een aantal specifieke islamitische elementen geïntroduceerd, als gevolg van het voortgaande islamiseringsproces in het land. Zo is Pakistan een van die landen die geprobeerd hebben, overigens onder veel intern en extern protest, Koranische lijfstraffen in te voeren.

Maar tot het afhakken van handen voor diefstal is het anders dan in Saoedie Arabië en de Soedan, niet gekomen omdat de artsen weigerden mee te werken.

Maar wie de handboeken voor het islamitisch recht bestudeert treft hierin geen verwijzingen aan naar een echt islamitisch gevangeniswezen. In het enige in het Nederlands bestaande handboek van Th.W. Juynboll komen we het trefwoord "gevangenis" niet tegen. Ook de grote *Encyclopaedia of Islam New Edition* (sedert 1960) bevat geen verwijzing naar gevangenis. E. Tyan's geschiedenis van de organisatie van het rechtstelsel in landen van de islam bevat slechts een terloopse verwijzing naar gevangenis. Prof. Dr. R. Peters te Amsterdam, die speciaal studie maakte van het islamitisch strafrecht, vertelde me dat moslim heersers in het verleden wel een soort cachot hadden voor het opbergen van gevangenen maar dat er geen sprake was van lange gevangenstraffen. Meestal ging het om snelrecht. Boetes, doodstraf, geseling, dwangarbeid, lijfstraffen waren de gebruikelijke straffen.

In onze middeleeuwen was het niet anders. Maar dit is niet de plaats om de geschiedenis van het gevangeniswezen te behandelen. Prof. Peters attendeerde me op een uitvoerige studie van Uriel Heyd waarin het oude Ottomaanse criminele recht wordt behandeld. Het Ottomaanse recht kende wel gevangenis, maar ook pas vanaf de 16e eeuw, zo blijkt uit het werk van Uriel Heyd: *Studies in Old Ottoman Law* (Leiden 1973, p. 340) Het huidige Turkse systeem is de erfgenaam van dit Ottomaanse, zij het dat het moderne Turkije op vele terreinen westerse wetgeving heeft geïntroduceerd.

Blijkens films en verslagen van Amnesty International bestaan er in vele Turkse gevangenis toestanden die vergelijkbaar zijn met de zo juist beschrevene in Pakistan. Professor Heyd constateert in het Ottomaanse strafrecht een spanning

met de islamitische wetten zowel in positieve als in negatieve zin. De islamitische wet verbiedt bekentenissen af te dwingen met dwangmiddelen. Maar het Ottomaanse recht maakte wel gebruik van martelmethoden. Als dit nog gebeurt in Turkse gevangenis zet men de Ottomaanse gebruiken voort. Maar Heyd constateert enkele malen een duidelijke weerzin om handen te amputeren als straf voor diefstal.

Meestal worden alternatieve straffen bedacht. Amputatie is het uiterste middel voor wel zeer zware vergrijpen. Ongeveer honderd jaar geleden stelde Prof. C. Snouck Hurgronje in Leiden, dat voor zover hem bekend, geen enkel land deze straf toepaste! Ook Prof. Peters ontdekte dat in het Egypte van de 19e eeuw wel dieven tot amputatie werden veroordeeld, blijkens de rechtzaken die hij bestudeerde. Maar deze vonnissen werden maar zelden uitgevoerd. Ze werden telkens weer uitgesteld en uiteindelijk afgesteld.

Prof. Heyd constateert dat langdurige gevangenschap een weinig voorkomende straf was. De meest toegepaste straffen waren: doodstraf, lichte en zware lijfstraffen, vele vormen van boetes en herstelbetalingen, verbanning, bloedgeld, veroordeling tot de galeien, publieke smaad (vgl de schandpaal) b.v. rondleiding door de stad met afgeknipte baard (vooral voorbehouden voor geestelijken voor het sluiten van een ongelukkig huwelijk), of een voorwerp om de nek waaruit het niet al te ernstige misdrijf bleek.

Heyd schrijft: "Evenals in de oudheid en tijdens de Europese middeleeuwen was gevangen zetten niet een erg gebruikelijke straf in het Ottomaanse rijk, dat wil zeggen tijdens de beginjaren en als straf voor misdaden." Schuldenaars werden vaak vast gezet tot ze betaalden. Als iemand bij een oploop of te midden van veel mensen plotseling bleek te zijn ver-

moord werden alle omstanders opgesloten tot de dader zich meldde. Mannen die vrouwen kleren van het lijf rukten werden voor korte tijd opgesloten en moesten een boete en vaak ook een vergoeding betalen. De meeste opsluitingen waren om te voorkomen dat de beschuldigde zou vluchten voor de rechter vonnis sprak.

Gerespecteerde personen als geestelijken (*ulama*) en beheerders van geestelijke goederen (*auqaf*) werden tot het proces vrij gelaten na betaling van een borgsom. Gevangenisstraf ging vaak gepaard met een lijfstraf en een boete b.v. voor het slaan van ouders en voor seksuele vergripen. Slagers die geen vlees leverden, konden via opsluiting gedwongen worden hun publieke plichten na te komen. Levenslang stond op het doden van een hoge beambte. Gedwongen verkoop voor het betalen van een boete was verboden, evenals het gebruik van de gevangenis als middel tot afpersing. De rechter bepaalde de lengte van de straf. Dat betekende in de praktijk en volgens de regels: totdat de misdadiger blijk gaf van berouw en levensverbetering. Vaak werden oude forten verspreid over het rijk als gevangenissen gebruikt. Voor hedendaagse toestanden kan men Amnesty International rapporten over diverse landen opvragen en consulteren.

Moslims in Amerikaanse gevangenissen: strijd om rechten

In juni 1990 ontmoette ik tijdens een conferentie over "Christian Muslim Relations" in Hartford Conn. een zwarte gevangenis imam, die vertelde over de zegenrijke arbeid die hij onder de gevangenen mocht verrichten. Met name veel zwarte gevangenen kwamen tot het islamitisch geloof. Onder hen ook vroegere christenen. Over bekeringen in de gevangenis wil ik het direct nog hebben. Maar zijn verhaal wekte wel mijn inte-

resse voor wat er in de gevangenissen in de Verenigde Staten gebeurt.

Het is immers bekend dat het aantal zwarte gevangenen en hun percentage, naar rato van hun aandeel aan de bevolking, heel hoog is in de Amerikaanse penitentiaire inrichtingen. De criminoloog Frans Bovenkerk heeft aangetoond in een studie over *De etnische achtergronden van de georganiseerde misdaad in Chicago*, dat altijd de laatste etnische groepen in een migratiestroom het meest gemarginaliseerd zijn en diensgevolge makkelijker tot misdaad vervallen. Dat ging misschien op voor Duitsers, Italianen en andere Euro-Amerikanen, maar mijns inziens niet voor de zwarte bevolking de zgn Afro-Amerikanen. Zij horen zeker niet tot de laatkomers in Amerika! Onder hen treffen we nogal wat moslims aan.

Volgens een recente studie van Kathleen More, *Muslims in Prison* gepubliceerd in de verzamelbundel *The Muslims of America*, onder redactie van Prof. Yvonne Haddad, zijn het juist deze "African-American-Muslims" die hebben gestreden voor hun grondwettelijke rechten op godsdienstvrijheid in de gevangenis. Ik wil hier enkele gegevens uit deze studie doorgeven. Ze zijn zijdelings van belang voor de Nederlandse situatie. Het eerste amendement op de Amerikaanse grondwet garandeert godsdienstvrijheid. De eerste vraag die zich daarbij voordoet is: Wat is godsdienst? Men kwam namelijk in aanraking met het feit dat er groepen waren die voor "religie of godsdienst" leerstellingen verbreidden die haaks stonden op de orthodoxe opvattingen in monotheïstische systemen als jodendom en christendom. Sommige van die groepen zoals de Jehovahgetuigen weigerden dienst. Moest dat erkend worden op grond van het eerste amendement? Pas in 1962 spreekt een rechtbank in Columbia uit dat ook de islam voldoet aan de beschrijving van

religie zoals rechtbanken die hanteren. Ik citeer in eigen vertaling (138): "Het is voldoende om vast te stellen dat één opvatting van religie uitgaat van een geloof in het bestaan van een hoogste wezen dat de bestemming van de mens leidt. Aan deze opvatting van religie voldoen de moslims als ze geloven in Allah als hoogste wezen en als de enig ware god (kleine letter in het engels). Daaruit volgt derhalve dat het moslim geloof een religie is".

Maar binnen de gevangenis werd daar vaak anders over gedacht. Moslims werden vaak behandeld als aanhangers van verdachte en gevaarlijke groepen. Wat dit laatste betreft wordt er op gewezen dat sommige organisaties van "Black muslimism" (sic) oprijende literatuur verspreidden. In 1971 wordt in een rechtszaak gesteld dat de "Black Muslim Movement" een politieke organisatie is met een religieuze façade, met als enig doel de blanke suprematie omver te werpen.

Verzoeken van gevangenen om de literatuur van die organisatie te ontvangen worden op die grond enkele malen afgewezen. Ook mogen gevangenen niet corresponderen met de bekende moslim leider Malcolm X, omdat deze een crimineel verleden had. Ik heb in de autobiography van Malcom X het trefwoord "prison" opgezocht en ontdekt dat deze instelling in het leven van de zoon van de Baptistische dominee Earl Little, die later een van de bekendste moslims van Amerika zou worden, een centrale rol heeft gespeeld. Ik kom terug op zijn bekeringsverhaal.

Bovendien, zo blijkt uit de vele rechtszaken die Kathleen Moore bespreekt, mogen grondwettelijke vrijheden van een gevangene worden beperkt als dit in het belang is van de discipline, de veiligheid en het goed functioneren van de gevangenis. Maar zelden worden gevangenisdirecties gedwongen bepaalde maatregelen

door te zetten. Rechten van de gevangene, in ons geval de moslim gedetineerde, worden dan ook stukje bij beetje in een hele reeks rechtzaken met precedentwerking bevochten.

Zo stelt een rechtbank dat gevangenen nu eenmaal als zodanig minder rechten hebben dan mensen buiten de bajes (anders zouden ze daar niet zitten). Dat betekent dat hun vrijheid om te geloven wordt erkend, maar dat hun vrijheid om hun geloof te *praktiseren* mag worden beknot. Met praktiseren wordt bedoeld het verrichten van allerlei handelingen (of het zich daar van onthouden op religieuze gronden) als Arabisch leren, ontvangen van geestelijke steun door middel van een moslim pastor, gezamenlijk bidden, gebruiken van gebedsmatjes en gebedsmantels, lezen en bespreken van religieuze literatuur, corresponderen met religieuze leiders buiten de gevangenis, vasten, onthouding van verboden spijzen, baardgroei als expressie van religieuze affiliatie, weigering om door vrouwen te worden gefouilleerd enz.

Deze laatste eis wordt voor ongegrond verklaard, omdat deze vrouwelijke bewakers anders beperkt zouden worden in gelijkberechtigde uitoefening van hun beroep! Moslim gevangenen stellen in hun klachten dat vergeleken met joden en christenen zij minder faciliteiten ontvangen. Men vindt dit discriminerend. Ze werden door rechtbanken op dit punt in het gelijk gesteld. Een herhaaldelijk genoemde klacht is dat moslim geestelijke verzorgers vaak niet worden betaald. Ook op dat punt kregen ze gelijk. Moslim pastors moeten, zo schreef een rechtbank in Californië voor, als ze niet tot de vaste staf behoren, op uurbasis worden vergoed. Een veel gehoorde klacht is dat terwijl joodse gevangenen koosjer eten krijgen, moslim gevangenen bijna zonder uitzondering geen keuze hebben, omdat goedkope varkensvlees nu eenmaal een zeer groot onderdeel van het

menu uitmaakt. De rechtbank dringt er bij de gevangenisdirecties op aan rekening te houden met moslim wensen betreffende diëet en vasten tijdens de maand Ramadan.

In 1974 verklaart een rechtbank dat er geen gegronde redenen zijn om geen rekening te houden met deze moslim wensen. Maar de formuleringen zijn zodanig dat de directies er altijd onderuit kunnen! Hetzelfde geldt voor de gebedstijden. Gevangenisdirecties vinden het te lastig en derhalve onveilig om bij het werkschema van de gevangenen rekening te houden met het bidschema van de moslims. Willen ze gebedskleding dragen akkoord, maar dan uitsluitend in de cel.

In vele gevangenis is het dragen van een baard verboden omdat het snelle identificatie belemmert en de baard gebruikt kan worden om verboden artikelen in te verbergen. Ook vinden directies veel haar onhygiënisch. Maar moslims voor wie het dragen van een baard religieus voorschrift is (zoals sommige zeer traditionele groepen stellen; de profeet Mohammed had een baard, dus hij moet daarin nagevolgd) mogen een baard dragen, besloot een rechtbank in 1969.

Uit Kathleen Moore's onderzoek blijkt dat gevangenisdirecties op grond van veiligheidsvoorschriften vaak bezwaar maken tegen collectieve godsdienstoefeningen van moslims. Moslim gevangenen beroepen zich er terecht op dat het hier een plicht betreft van elke vrije moslim man en verklaren bovendien dat de meeste moslim gevangenen zo slecht in hun religie zijn onderricht dat ze niet alleen kunnen bidden. Ze hebben daarvoor deskundige leiding nodig. Ook beroepen ze zich nadrukkelijk op katholieken, protestanten en joden voor wie het kunnen houden van de "Sabbatdag" een centraal onderdeel vormt van hun godsdienstvrijheid. Maar de rechtbanken in Amerika geven er de voorkeur aan

ook dit punt, althans wat de moslims betreft, ondergeschikt te maken aan de veiligheidsvoorschriften in de gevangenis.

De Amerikaanse rechters blijven de moslims als groep blijkbaar gevaarlijker vinden dan joden en christenen! De rechtbanken, aldus mevrouw Moore, zijn veel coulanter in het toekennen van rechten in de gevangenis van aanhangers van kleine seculaire groepen als de Doopgezinde Amish en de Jehovahgetuigen. De strijd om daadwerkelijke godsdienstvrijheid voor moslims in Amerikaanse gevangenis is nog niet beslist. Er zitten denk ik leermomenten in dit Amerikaanse verhaal voor de Nederlandse situatie.

Marokkaanse jongeren in Nederland: verloren toekomst?

Soms is het niet leuk wanneer voorspellingen uitkomen. Aan het eind van mijn genoemde bijdrage in de feestbundel voor Ds. C. Brüsewitz schreef ik: "Blijkens een studie van M.W. Bol ligt het in de lijn der verwachting dat het aantal gedetineerden afkomstig uit de minderheden zal groeien, niet alleen vanwege de relatieve toename van deze bevolkingsgroepen, maar vooral ook omdat de tweede generatie, tenzij er maatregelen worden genomen, een sociale tijdbom vormt."

Bol's studie dateert van 1979. Zijn voorspellingen zijn jammer genoeg uitgekomen. Er zijn onvoldoende en ontoereikende maatregelen genomen om deze gevreesde ontwikkeling om te buigen. De door M.W. Bol in "criminologisch perspectief" gezette problemen zijn erger geworden met name wat Marokkaanse jongeren betreft. Er zijn aan dit probleem diverse studies en rapporten gewijd. Ook criminologen als M. Junger en Frans Bovenkerk hebben zich op het probleem gestort. Ik ga op enkele van

deze studies kort in. Omdat ze Nederland betreffen zijn deze studies, anders dan die betreffende Pakistan, Turkije en Amerika, hier bekend en toegankelijk genoeg.

Genoemde onderzoekers hebben ter verklaring van dit fenomeen sociologische theorieën aangedragen. Maar het probleem is op dit moment nog verre van een oplossing. Ook in Duitsland heeft men met dit probleem te maken. Terwijl daar de criminaliteit onder de oudere Turkse migranten zelfs tien procent beneden het gemiddelde van de vergelijkbare autochtone leeftijdsgroep komt, ligt het cijfer voor jeugdige en jongvolwassen Turken onrustbarend hoger dan van vergelijkbare groepen onder autochtone Duitsers. De oudere Turken zo denkt men, vrezen terugzending en passen goed op om dat te voorkomen. De jongeren kunnen toch niet meer worden teruggestuurd.

Dat dit soort motieven een rol speelt kan men bij Hans Werdmölder nalezen. Als we Bovenkerk mogen geloven gaat het in het geval van de criminaliteit van Marokkaanse jongeren om een tijdelijk en voorbijgaand verschijnsel. In Chicago bleken telkens (sedert het begin van deze eeuw) de laatst gearriveerde immigrantengroepen, gemarginaliseerd als ze vaak zijn, het meest vatbaar te zijn voor de zuigkracht van criminaliteit. Allereerst gaat zoals we zagen deze redenering helemaal niet op voor de Afro-Amerikanen.

Volgens de redenering van Bovenkerk zouden vele Pakistanis die zich de laatste decennia onder meer in groten getale in New York vestigden, in het criminele circuit moeten terecht gekomen zijn. Ik heb die Pakistaanse gemeenschap bezocht. Op enkele uitzonderingen na is dit allerm minst het geval! Ik vraag me af of deze Amerikaanse ervaring zomaar over te zetten is naar Nederland. Volgens deze theorie zouden de Molukkers aan een-

zelfde determinisme ten prooi hebben moeten vallen. Maar dat gebeurde niet. Hun treinkapingen waren politieke, geen criminele acties. Ze waren ook eenmalig.

Bovenkerk laat in een heldere analyse zien dat er in het geval van de ontsprekende Marokkaanse jongen, van een cumulatie van factoren sprake is. En inderdaad zijn er dan mutatis mutandis wel overeenkomsten tussen de door hem bestudeerde situatie in Chicago en de positie van de Marokkanen in Nederland. Hun uitgangspositie was om te beginnen veel slechter dan van welke groep migranten ook maar. De meesten kwamen als Berbers uit het grootste probleemgebied van het land. Hassan II beval daarom juist dat gebied aan voor het werven van arbeiders om vervolgens hun te verbieden zich niet te laten integreren in hun nieuwe land van vestiging. Het was in feite onverantwoord om juist deze groep te laten vertrekken. Daar moesten wel brokken van komen.

Bovenkerk vindt dat Koningin Beatrix de Marokkanen bij de volgende gemeenteraadsverkiezingen via radio en televisie moet uitnodigen wel gebruik te maken van de mogelijkheid om te kiezen! Bovenkerk maakte bij zijn analyse onder meer gebruik van het indringende onderzoek van Marianne Junger over sociale factoren betrekking hebbende op crimineel gedrag onder Marokkaanse, Turkse, Surinaamse en Nederlandse jongens. De gecompliceerdheid van de situatie blijkt ook uit het feit dat Bovenkerk maar liefst 13 ingrijpende voorstellen doet om de situatie te verbeteren.

Zijn geruststelling dat het op de duur wel goed komt met die Marokkanen betekent bepaald niet dat hij de zaak maar op zijn beloop wil laten. Per slot van rekening had Marianne Junger aangetoond dat Marokkanen met 34% bovenaan stonden op de lijst van etni-

sche minderheden als het om arrestaties gaat. *Trouw* meldde op 31 okt. 1992 voor Enschede voor dezelfde groep zelfs een percentage van 40%! Ik vond het interessant dat volgens haar de rechtbank in meer strafzaken van buitenlanders dan van Nederlanders van vervolging afziet. Zowel Junger als Bovenkerk hebben proefondervindelijk ontdekt dat uit niets blijkt dat de Nederlandse politie bij voorbeeld in het verkeerde zwarte chauffeurs er altijd uitpikt.

Volgens Junger heeft het falen op school, gebrekkige opvang thuis en verkeerde besteding van vrije tijd wel degelijk te maken met mislukken in het leven en vervallen tot criminaliteit. Dat mislukken op school heeft weer alles te maken met het feit dat Marokkaanse ouders zelf het laagst scoren van de minderheden als het op scholing aankomt. Ze zijn het minst geïntegreerd van alle minderheidsgroepen. Bovenkerk protesteert er evenwel terecht tegen dat hulpverleners (politie, sociale werkers, onderwijskundigen enz. enz.) deze ouders te weinig inschakelen als het gaat om het zoeken van oplossingen.

Als ik het met eigen woorden mag overdrijven: hulpverleners hebben soms de neiging om jongens die het met hun vader niet kunnen vinden of meisjes die van huis weg lopen als helden en heldinnen te behandelen die de moed hebben tegen de traditie in te gaan. Dat is modicus bij sommigen. Bovenkerk vindt, mijns inziens terecht, dat begrip hebben voor de problemen niet betekent dat men geen flinke (ook alternatieve in de Marokkaanse kring acceptabele en effectieve) straffen kan opleggen en correctief kan optreden door bij voorbeeld het opleggen van boetes en herstelbetalingen aan de slachtoffers.

Zijn pleidooi voor versterking van de sociale structuren en respectering van de normen en waarden van de Marokkanen en het mede inschakelen van de geeste-

lijke leiders in de moskee biedt waarschijnlijk inderdaad de sleutel voor een oplossing van de problemen waar velen in de grote steden mee worstelen. Het is niet de bedoeling van deze paragraaf om het hele probleem te bespreken. Dat kan ook beter gebeuren door een criminoloog. Mijn bedoeling was slechts een verband te leggen tussen de sociaal zwakke positie van bepaalde minderheidsgroepen en hun relatief hoge aandeel aan de bevolking in de penitentiaire inrichtingen.

Dat deze criminaliteit niets met de islam en des te meer met hun positie in de samenleving te maken heeft zal niemand verbazen, maar mag denk ik wel eens duidelijk worden uitgesproken. Dat de georganiseerde islam dwz de moskee gemeenschap een bijdrage zou kunnen leveren aan deze problemen ligt voor de hand maar is niet vanzelfsprekend. In de landen van origine behoren gevangenis-pastoraat en rehabilitering niet tot de taken van de imam. Daarbij komt dat de sociale positie van de Marokkaanse imam zwakker is dan van zijn Turkse collega. Ook is hij in de regel minder onderlegd.

Ik baseer deze mening op diverse gesprekken met Marokkaanse voorgangers. Voor ze kunnen worden ingezet voor het helpen oplossen van sociale problemen zullen ze bijschoold moeten worden. Daar is men in 1992 binnen de Marokkaanse gemeenschap in Amsterdam enthousiast aan begonnen, zo vertelde een Marokkaanse sociale werker me. Zo konden we ook in enkele kranten lezen. Wordt het Amsterdamse voorbeeld opgevolgd in andere plaatsen? Turkse imams krijgen al jaren bijscholing.

Plaatsvervangend pastoraat: waar liggen de grenzen?

Ziekenhuizen en gevangnissen hebben 15

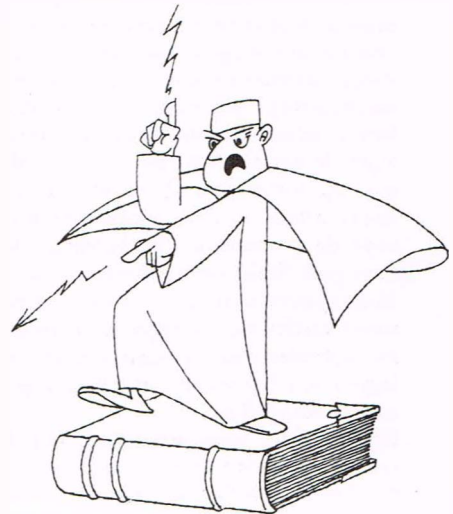
met elkaar gemeen dat men er niet vrijwillig verkeert. Dat betekent voor de pastores dat men van de zwakke positie van hen die aan hun bed gekluisterd zijn of achter tralies vast zitten geen misbruik mag maken. Het zal namelijk voorlopig nog wel zo blijven dat de moslim gemeenschap niet voldoende mensen heeft om het pastoraat in ziekenhuizen en verpleeginrichtingen enerzijds en in penitentiaire inrichtingen en de krijgsmacht anderzijds naar behoren te verrichten.

De Commissie Hirsch Ballin heeft weliswaar aanbevolen dat ruimte moet worden gemaakt voor bureaus voor geestelijke verzorging vanuit de hindoe- en moslim minderheden, maar dat is nog niet gerealiseerd. Ook wanneer dat gebeurt zal er een tekort blijven. Hoe kan dat worden opgevangen? Ik denk in de eerste plaats door de training van enkele imams in die steden en dorpen waar zich zowel een moskee als een gevangenis bevindt. Velen van hen zijn bang voor de gevangenis. Niet zelden ziet men de moslim gevangenen als boeven waarmee men zich beslist niet moet inlaten.

Gevangenispastores hebben me verteld dat men geëxperimenteerd heeft met het toelaten van imams voor vrijdagse godsdienstoefeningen. Meestal pakte dat verkeerd uit. Gevangenen vroegen zelf om verschoond te blijven van de preken van voorgangers die het in niet mis te verstaan bewoordingen hadden duidelijk gemaakt dat ze de islam en hun landen van origine te schande maakten en een smet vormden voor de moslim gemeenschap in Nederland.

De koran kan evenals de bijbel een rijke bron vormen voor het houden van een donderpreek! Maar wijzen deze negatieve ervaringen er juist niet op dat bijscholing hier zeer nodig is? Wanneer de gevangenisdirectie er bezwaar tegen maakt dat buitenlandse imams in de gevangenis werken zou men de voorkeur

kunnen geven aan Surinamers met Nederlandse nationaliteit. Een moslim vriend suggereerde mij dat het veel beter zou zijn als teams vrijwilligers uit de moslim gemeenschap gevormd worden voor het bezoeken van gevangenen en die zieken, die van bezoek verstoken blijven omdat hun familie hier niet woont. Dit laatste voorstel sluit weer aan bij recente suggesties binnen het protestantse gevangenispastoraat. Dan blijven er nog veel gevangenen over waar de pastor of raadsman plaatsvervangend moet optreden. Als hij de moslim gevangene kan helpen zijn eigen geestelijke wortels te hervinden is dat natuurlijk de meest aangewezen weg. Dat lijkt me ook het eerlijkst. Als de pastor het gevoel heeft dat hij of zij door zo te handelen de moslim gevangene een slechte dienst bewijst omdat volgens hem de islam een dwaalweg is, is hij mijns inziens niet geschikt voor dit plaatsvervangend pastoraat. Hij kan dat dan beter aan een collega over doen.

Een enigszins positieve kijk op de islam als georganiseerde zoektocht naar God lijkt me noodzakelijk voor zulk pastoraat. Dat moslim geestelijke leiders inderdaad in staat zijn om moslim gevangenen weer op het rechte pad te brengen en hen op te voeden tot vrome, hun plichten vervullende burgers, bleek me uit het verhaal van de hierboven genoemde Amerikaanse gevangenisimam. Uit de autobiographie van Malcolm X blijkt dit ook heel duidelijk. Zwarte bekeerlingen werden door hem gevormd tot strijdvaardige mensen, die opkomen voor gerechtigheid. De bekende auteur van *Roots*, Alex Haley, heeft deze biographie bewerkt. Malcolm X vertelt daarin (p. 243) *that I had sunk to the very bottom of the American white's society when- soon now, in prison- I found Allah and the religion of Islam and it completely transformed my life.* Zijn eigen bekeringsverhaal en strijd vind ik indrukwekkend. Maar stel het geval dat een moslim gevangene echt baalt van de islam. Moslims hebben hem laten vallen. Hij ziet helemaal geen heil in terugkeer naar de religie van zijn vader en moeder. Daar heeft hij alleen maar negatieve herinneringen aan. Hij wil ook geen gesprek met de imam. Hij wil wel een religie, maar alles liever dan de islam. Wat doe je in zo'n gesprek? Ik denk dat je altijd eerst alle goeds dat je over de islam kunt zeggen, moet zeggen. Er zijn immers heel wat mensen die gelukkig in deze religie leven en sterven. Als de man/vrouw kan lezen, kun je een goedboek over de islam in een voor hem vertrouwde taal aanbevelen.

Maar ondanks zulke pogingen kan de gevangene geblokkeerd blijven ten aanzien van zijn eigen religie. Ik denk dat je in zo'n geval zo'n persoon wel mag inleiden in het christelijk geloof b.v. door het samen lezen van Bijbelgedeelten die vanuit de islam enigszins begrijpelijk zijn. Daar onder natuurlijk ook de evange-

liën. Het door mij genoemde voorbeeld is minder hypothetisch dan men denkt. Het komt voor in asielzoekers centra, waar met name vluchtelingen uit Iran de islam vaak niet meer zien zitten. Het gaat vaak om getraumatiseerde mensen. Maar ook in Nederlandse gevangnissen komt dit voor.

Mij werd onlangs verteld dat een buitenlandse moslim, veroordeeld wegens moord tot een lange gevangenisstraf, door een bezoekende geestelijke uit zijn land (met Nederlandse nationaliteit) was gedoopt buiten medeweten van het gevangenispastoraat, maar gearrangeerd door een van de sociale werkers. Ik kan verder geen details geven. Toen ik dit verhaal hoorde van een van de "acteurs" zelf heb ik wel gevraagd of men pastoraal wel omzichtig genoeg was geweest. Ik denk namelijk dat een zekere terughoudendheid op zijn plaats is. Vaak is het beter te wachten met dopen tot de betrokkene weer vrij is. De vraag moet namelijk ook gesteld worden of de moslim die in de gevangenis christen is geworden zich eenmaal in vrijheid als christen kan handhaven.

Zo er al in de gevangenis kapel gesproken wordt over boete en bekering over vergeving en genade, over een nieuw leven beginnen, dat hoeft mijns inziens voor de moslim toehoorder, die zeker in de kerk welkom is, niet zonder meer te betekenen dat hij beslist christen moet worden om aan die goddelijke vergeving deel te hebben. Maar het is denkbaar dat hij of zij (tijdelijk) psychisch geblokkeerd is voor de boodschap van vergeving zoals de koran die verkondigt. Ik denk dat men in zo'n geval de andere weg mag wijzen, misschien wel moet wijzen.

Aangezien ik verwacht dat de gevangenis-pastor, die dit verhaal tot nu toe gelezen heeft mij zal vragen op grond van welke theologische overwegingen ik een dergelijke uitspraak doe, wil ik dit artikel

afsluiten met een korte beschouwing over het onderwerp vergeving in bijbel en koran.

Vergeving in koran en bijbel

Omdat voor de meeste lezers van dit blad de koran een minder bekend boek is dan de bijbel begin ik met een korte weergave van de notie "vergeving" zoals we die in de koran tegen komen. De oplettende lezer zal meteen overeenkomsten en verschillen met de bijbelse boodschap betreffende dit onderwerp opvallen.

De vraag die mij intrigeert is of we in het pastoraat en in gesprekken met moslim gedetineerden een brug kunnen slaan tussen het begrip vergeving zoals we dat in beide heilige boeken tegen komen. Dat er verband is tussen beide begrippen ligt voor de hand omdat Mohammed in zijn verkondiging aansloot bij zijn grote voorgangers met name in het Oude Testament en in iets mindere mate in het Nieuwe Testament. De drie Abraham godsdiensten hebben structurele overeenkomsten, maar zijn elk op hun beurt ook weer uniek. De ruimte ontbreekt hier om dat verder uiteen te zetten.

Bekende inleidingen als van Attema en Wessels kunnen hier verder helpen. Zowel in het Nieuwe Testament als in de koran is het begrip "vergeving van zonden" een religieus kernwoord. Maar het semantisch veld waarbinnen deze woorden functioneren is bij treffende overeenkomsten toch over het geheel genomen verschillend. Wat de koran betreft ziet de woordstatistiek er ongeveer als volgt uit: de drieradikale stam "gh f r" van het werkwoord vergeven komt vele malen voor. Het werkwoord komt 65 keer voor. Het adjectief *ghafour* = vergevend komt 96 keer voor, meestal voor God, het woord *maghfirah* = vergeving 28 maal. Ongeveer 15 keer heeft het geen religieuze betekenis.

18 De term die voor de vrome moslim heel

belangrijk is afgeleid van de tiende vorm van het werkwoord met het voorvoegsel *ist* *istaghfara* betekent vragen om vergeving. Dit begrip komt veertig keer voor. Zoals we al zagen, de gelovige die vergeving zoekt/vraagt richt zich tot God die als centrale eigenschap het *ghafour* zijn draagt. Soms zelfs met versterking *ghaffaar*, dat is zeer vergevend. Zo bestaat voor God ook het woord: *razzaaq* zeer zorgzaam. In Soera 42,23 wordt het *ghafoer* zijn van God verbonden met zijn *mashkoer* zijn. Dat wil zeggen Hij die de dankbaarheid van de mensen aanvaardt. (*shoekr/shoekriah* = dank U). Elk mens heeft die vergeving van God nodig en hoopt daar dus op.

Men zou kunnen zeggen dat als er geen vergeving mogelijk was een samenleving ten onder zou gaan. De intermenselijke vergeving en verzoening wordt in de koran aan gelovigen bevolen. God geeft die vergeving, die de biddende gelovige bij Hem zoekt. Maar dit vragen gaat gepaard met de belijdenis van zijn uniciteit: "Weet dan dat er geen god is dan God en vraag om vergeving voor jouw zonden en voor de gelovige mannen en vrouwen" (47,19 Vert. F. Leemhuis).

Volgens de koran bemoedigt Mozes in de strijd met de Pharao het volk met de woorden: "Volhard dus geduldig, want Gods toezegging is waar, vraag om vergeving voor jouw zonde en prijs de lof van jouw Heer in de avond en in de ochtend." Hier wordt dus het zoeken van vergeving gekoppeld aan een oproep tot gebed. (40,55). Het aardse bestaan is een zondig bestaan, daar ontkomt niemand aan. *Coram Deo*, voor Gods aangezicht beseft ieder dat hij zondaar is en vergeving nodig heeft. De profeet Salih, een van de weinige niet-bijbelse profeten, moet tegen het volk zeggen: "Mijn volk! Dient God; jullie hebben geen andere god dan Hem. Hij heeft jullie uit de aarde laten ontstaan en je erop laten vestigen. Vraag Hem dus om vergeving

en wendt jullie dan berouwvol tot Hem.”

De grondbetekenis van het koranisch woord voor berouw (*taubah*) is evenals in het hebreuws: terugkeren, omkeren. God keert zich dan tot degene die Hem zoekt. Men kan ook om vergeving vragen voor iemand anders (47,19). Zo bidt Abraham voor zijn vader en familie. In de prachtige Soera over Jozef bidt Jakob voor zijn zonen om vergeving (12,98). Maar wanneer men volhardt in de zonde (9,113) baat het niet vergeving te vragen. Zelfs de allervroomsten, die zoveel bidden dat ze bijna niet slapen, vragen in de morgenschemering om vergeving (51,-18). Vragen om vergeving geeft bijna een vaste status van de gelovige aan. Hij kan en mag niet zonder die vergeving leven. Het nieuwe leven van de gelovige wordt er door gekenmerkt.

Geloven en om vergeving vragen zijn bijna synoniemen (18,55). De combinatie: vragen om vergeving, waarop God met vergeving en barmhartigheid respondeert vinden we in 4:106. Aangezien men in zijn privé aangelegenheden zou kunnen zondigen, vraagt de profeet voor zijn metgezellen om vergeving en verzekert hen dat God, *ghafoer*, vergevend is. Leven van Gods vergeving wordt bijna tot toezegging van welzijn. Ook voor een geslaagde pelgrimage is Gods vergeving garantie en toezegging (2,198) zo streeft men naar de gunst van God. Het zoeken van vergeving wordt een fundamentele opdracht, nauw verbonden aan het moslim zijn en het gehoorzaam navolgen van Gods geboden. Geen mens kan leven zonder die vergeving, want God is veeleisend, maar hij overvraagt niet.

Door vergeving wordt de harmonie in de samenleving hersteld en die gered van demonisering. Door *zulk* euveldaad/onrecht dat men zichzelf en anderen aandoet kan dit laatste gebeuren. De notie dat de zondaar door zijn daad, verblind

door egoïsme, allereerst zichzelf schade toebrengt komen we vaak in de koran tegen. Maar niet alleen daar. Ook b.v. in de roman van nobelprijswinnaar Nagieb Mahfoez, *De dief en de honden* (Wereldvenster,1992) ziet men hoe de hoofdfiguur zichzelf te gronde richt (vgl. koran 17,14 en 15). De mens staat permanent onder het oordeel Gods. Hij blijft verantwoordelijk voor zijn daden. Van overdracht van schuld kan geen sprake zijn. Het staat God vrij om te vergeven wie hij wil en barmhartig te zijn, wie Hij daartoe bevoorrecht (2,105).

Goddelijke vergeving en barmhartigheid zitten in de koranische gedachtenwereld dicht bij elkaar. Beide noties staan met elkaar in verbinding. Zo zou je een grote molekuul van begrippen kunnen maken. Wie ze na elkaar leest b.v. in het overzicht dat Daud Rahbar geeft van deze goddelijke namen en eigenschappen in zijn prachtige boek *God of Justice* komt daarvan diep onder de indruk. Uiteindelijk is ook in de koran niet Gods gerechtigheid en rechtvaardigheid, en evenmin de menselijke gehoorzaamheid en navolging van de voorschriften doorslag gevend voor de mens, maar goddelijke vergeving en barmhartigheid.

Met grote stelligheid worden de hoorders van de koran er aan herinnerd dat God *ghafoer* en *ghaffaar* is. Hij is niet willekeurig in Zijn vergeving, zo toont Daud Rahbar aan, maar strikt rechtvaardig en ook barmhartig. God heeft dan ook de mens lief, die om vergeving vraagt en Gods geboden volbrengt.

Als we in de koran iets lezen over verzoening staat dit in een horizontale context. Men doet verzoening van nalatigheid door extra vasten, door vrijlaten van slaven. Van een moslim die het feest aan het eind van de Ramadan wil vieren, wordt verwacht dat hij twisten bijlegt.

Wie op pelgrimage gaat moet zich eerst verzoenen met zijn broeder en mede-

moslim, het goed maken (vgl. Mattheüs 5, 24). Wie in de koran (en in gesprekken met moslims) een antwoord zoekt op de vraag wat de grond is voor Gods vergeving zal ontdekken dat die te vinden is in Gods vrijheid en barmhartigheid. God heeft daarover geen verantwoording af te leggen, al heeft Hij zich daartoe min of meer wel verplicht door Zichzelf barmhartigheid voor te schrijven. In de bijbelse verhalen staan vergeven en vergeving in een cultische context. Vergeving wordt in verband gebracht met verzoening. Met zo'n cultische context is Mohammed noch wat de joden noch wat de christenen betreft ooit in aanraking geweest.

Ook de andere dimensies die we in de koran tegenkomen treffen we in het Oude Testament en in het Nieuwe aan. Met name in het Nieuwe Testament wordt de verkondiging van de vergeving van zonden verbonden aan geloven in Christus. In zijn aanwezigheid is oneindige vergeving. In *Matth. 26:28* wordt de viering van Jezus' dood in zelfovergave aangewezen als toegang en toeëigening van goddelijke vergeving. Het opvallende is dat terwijl de evangeliën telkens in verband met Jezus' werk spreken over vergeving van zonden, als begin van een nieuw leven, de noties verzoening en verlossing met name in de brieven van Paulus de sleutelwoorden worden.

Vanuit een christelijke optiek gezien, ontbreekt er een dimensie aan de verkondiging van de vergeving van God in de koran. Voor een moslim gelovige of theoloog is dat natuurlijk niet zo. Hij is helemaal tevreden met de gronden die de koran aangeeft. Aan de koranische boodschap kunnen volgens hem/haar geen onvolkomenheden kleven. Een moslim zal daarom de christelijke verzoenings- en verlossingsleer overbodig vinden. Dat zei bij voorbeeld Ismail al-Faruqi tijdens een gesprek tussen moslims en christenen in Chambésy in juni 1976, dat de

Wereldraad van Kerken had georganiseerd. Het verslag staat in de *International Review of Mission* van okt. 1976.

Toch geloof ik dat moslims met diezelfde vergevende God in aanraking komen als ons in de bijbel en in de verkondiging en viering (sacrament) van de Kerk tegemoet komt. Voor mij zijn er dan theologisch twee wegen open. De ene weg is de moslims wijzen op iets wat bij hen ontbreekt. Dat kan tot het genoemde antwoord leiden van mensen als wijlen Prof. Al-Faruqi. Het kan ook tot een nieuw inzicht leiden. Moslims met wie dat gebeurt zullen christen willen worden. Jean-Marie Gaudeul heeft zulke pelgrimages van mensen die zich door Christus geroepen weten prachtig beschreven.

Maar wat doe ik in mijn geloven en denken met de moslims die die laatste keuze niet maken?

Schrijf ik hen af? Sommige christenen doen dat. Zij geloven dat moslims, die niet in Christus' verzoening geloven, verloren gaan. Vele grote theologen in de kerkgeschiedenis, zijn heel terughoudend geweest met het doen van zulke uitspraken. Wie zulke uitspraken doet, zou wel eens te klein kunnen denken van Gods barmhartigheid. Maar dat antwoord bevredigt me toch niet. Ik zou in het concrete geval van de moslims en de islam nog een stap verder willen gaan. Ik persoonlijk geloof in de universele betekenis en effectiviteit van de verzoening van Jezus Christus. "Hij is een verzoening voor onze zonden, maar niet alleen voor de onze, maar ook voor die van de *gehele wereld*" stelt 1 *Johannes 2,1*. Mag men dit gezegd zijnde niet voorzichtig de conclusie trekken dat ook de oprechte moslims, die Gods vergeving zoeken, van dezelfde vergeving leven, als waarover de bijbel spreekt? Zou dat niet waar blijven ook al denk ik als christen theoloog dat er een hoofdstuk in hun theologie van de vergeving en

dientengevolge ook in hun vieringen en soms ook in hun levenspraktijk ontbreekt?

Staat het aan ons om te oordelen, als we bedenken hoe weinig we zelf uit die verzoening en vergeving leven, ondanks de apostolische opdracht dat de kerk de bediening der verzoening is toevertrouwd? Ik bedoel dit niet als een negatief slot, maar als eschatologisch hoopgevend. God heeft vast nog enkele verrassingen in pectore. - Jan Slomp

Enkele bronnen:

C. Bouma, Persoonlijke documentatie over gevangenis in Pakistan.

Frank Bovenkerk, *Hedendaags Kwaad. Criminologische opstellen* (Amsterdam, Meulenhoff, 1992). Een zeer leesbaar en stimulerend boek!

Kenneth Cragg, *The Mind of the Qur'an* (London, George Allen & Unwin, 1973) met name het hoofdstuk: *The Seeking of Forgiveness* pp. 110-128.

Jean-Marie Gaudeul, *Appelés par le Christ. Ils Viennent de l'Islam* (Paris Du Cerf, 1991).

Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Law* (Leiden, Brill, Oxford, Clarendon Press, 1973).

Marianne Junger, *Delinquency and Ethnicity. An investigation on Social Factors relating to Delinquency among Moroccan, Turkish, Surinamese and Dutch Boys* (Dissertatie Vrije Universiteit, Deventer, Kluwer, 1990).

Malcolm X, *The autobiography of Malcolm X, with the assistance of Alex Haley* (London, Penguin Books 1965).

Kathleen Moore, "Muslims in Prison: Claims to Constitutional Protection of Religious Liberty", in Yvonne Y. Haddad, Ed., *The Muslims of America* (New York, Oxford University Press, 1991) 136-156.

Nico Landman, *Van Mat tot Minaret. De Institutionaliserings van de islam in Nederland* (Amsterdam, V.U. Uitgeverij,

1992).

Daud Rahbar, *God of Justice, a Study in the Ethical Doctrine of the Qur'an* (Leiden, Brill, 1960).

Jan Slomp, (red.), *Wereldgodsdiensten in Nederland Christenen in gesprek met moslims, hindoes en boeddhisten* (Amersfoort, Academische Uitgeverij, 1992 2e druk). - "Minderheden", in Hein Schaeffer (ed.), *Handboek Godsdiensten in Nederland* (Amersfoort, De Horstink, 1992) 401-413.

- "De verhouding met de moslims" in J. Spoor, (red.) *De Kerk in de Gevangenis* (Kampen, 1983) 99-110.

- "Pastoraat met een moslim-dimensie", Overdruk *Handboek Pastoraat*, Afl. 7 (oktober 1984) 14 blz. Gratis verkrijgbaar bij de auteur.

Werner Wanzura, (ed.), *Moslems im Strafvollzug* (Soest, Verlag für Christlich-Islamisches Schrifttum). Besteladres: Postfach 1145 D 4417, Altenberge BRD.

Hans Werdmölder, *Van Vriendenkring tot Randgroep, Marokkaanse jongeren in een oude stadswijk* (Amsterdam, Het Wereldvenster, 1986).

GESPREK MET HAMZAH ZEID KAILANI

door Gerard Loman en Marie-José Janssen op 21-2-'92 over schuldenvergeving bij moslims

Gaat bestraffing bij Moslims voor op vergeving of komt de vergeving op de eerste plaats?

In de koran wordt in Soera 2, 174 en 175 gezegd: *Zij die verbergen wat God van het boek heeft neergezonden en het verkwan-selen (...) zij zijn het die de dwaalweg ten koste van de leidraad gekocht hebben en de bestraffing ten koste van de vergeving.*

Vergeving is gericht op zonden, fouten, en misdrijven die opzettelijk gebeuren. Je kunt ook iemand onbewust en ongewild schade toebrengen; b.v. een automobilist brengt schade toe aan een fietser. Dat gebeurt buiten de macht van de automobilist om en ongewild. Dan zit je met een probleem. Dat probleem moet opgelost worden in een goed vergelijk. Als iemand de schade niet kan betalen dan moet er toch naar een goede oplossing gezocht worden. De gemeenschap kan dan misschien inspringen. Vergeving komt pas aan de orde wanneer er opzet in het spel is. Er moet dan gestraft worden. Straf is een vergelding voor wat er misdraan is en voor degenen die de straf krijgt, is het boete doen, rouwen om wat gedaan is.

Als de vergelding heeft plaatsgevonden is het dan ook afgelopen?

Ja, dan moet de zaak ook vergeven zijn. De profeet zelf is daar een voorbeeld in voor ons. Bij een van de slagen die de profeet moest voeren tegen de heidenen om zich te verdedigen, kwam ook zijn oom Hamzah om. Een heidense vrouw, de vrouw van het hoofd van de heidense stam, had nog een apeltje met Hamzah

te schillen. Zij gaat naar het slagveld en nam de lever uit het lichaam van Hamzah en at die rauw op, uit wraak. De profeet heeft toen gezworen dat hij haar zou laten boeten voor wat ze gedaan had. Toen de stad veroverd was, was het eerste wat de profeet deed, die vrouw laten halen. De vrouw knielde voor de profeet en sprak de geloofsbelijdenis uit. Zij wist wat haar te wachten stond en zij wist wat zij gedaan had. Zij zei dat ze nu een moslim was. De profeet vroeg haar wat heb je gedaan? Zij antwoordde dat zij geen moslim was toen zij die daad aan de oom van de profeet stelde, maar nu was zij een moslim. De profeet zei: *We kunnen niets doen. Ik laat je aan God over.* (Dit verhaal is te vinden in het boek *Hayat Mohammad* - het leven van Mohammad - door Hosayn Hikal.)

Een mooi verhaal - de profeet oordeelde dus niet.

Nee, wij mogen niet oordelen. Het oordeel over mensen is aan God. God is de oordelaar. Onder mensen moet het dan vergeven en vergeten zijn. De profeet heeft haar in ere hersteld en ook haar man. Zij kregen al hun bezittingen terug. Alles moet dan ook op de beste manier geregeld worden.

Zo, dat is heel wat.

Ja, ik zou het niet gedaan hebben, denk ik. Maar zo hoort het volgens de profeet.

Hoe gaat het in het leven van alle dag met schuld en vergeving?

Men rekent echt op vergeving. In de koran staat in Soera 39,53: *God vergeeft al de zonden. Hij is de vergevende, de barmhartige.* Allerlei mensen kwamen

naar Mohammad om hem te vragen of ook hun kwaad door God te vergeven was en toen zei Mohammad, dat de mensen die hard waren tegen zichzelf niet hopeloos moesten worden tegenover God. God vergeeft alles. Maar helaas de mensen maken misbruik van deze uitspraak. Ze hebben de indruk dat als je 's avonds voor het slapen gaan aan God om vergeving voor je fouten vraagt, dat je dan 's morgens weer met een schone lei kunt beginnen. Dat kan soms positief uitwerken, maar vaak zal het een afleiding zijn van het probleem.

Mensen hebben het ideaal hun naasten te vergeven, maar in de praktijk b.v. wanneer je bureu je het leven onmogelijk maken, dan zal dat toch niet zo gemakkelijk gaan?

Toch is dat zo, ook in de praktijk. Zeker als mensen elkaar niet opzettelijk schade berokkenen. Men probeert dan tot een vergelijk te komen. Men heeft elkaar dan vergeven. Bij oudere moslims zie je dat ze vaak met een gebedsnoer in de hand lopen. Bij iedere kraal die door hun vingers glijdt bidden ze dan: *God vergeef me, God vergeef me*. Moslims zijn daar erg mee bezig. Moslims leven vanuit de gedachte dat God de barmhartige is. Wat ik niet goed gedaan heb, misschien komt het bij Hem toch recht.

Is er bij de moslims een instantie die kan vergeven? Is er een middelaar tussen God en mens zoals dat b.v. in het katholicisme geldt ten aanzien van priesters?

Nee, zeker niet en ik ben daar blij om. Anders waren de imams rijk geworden. Wat ik heb gedaan dat kan geen vader of moeder, geen broer of zus van mij afnemen, dat moet ik rechtstreeks met God zien te regelen. Niemand kan voor iemand anders iets goed maken bij God.

Ik kan wel bidden voor anderen. Moslims doen dat vaak iedere dag. Dat kan wel. Maar dan nog moet iedere mens zelf met God in het reine komen over zijn daden.

In het leven blijft het natuurlijk toch zo dat mensen, ondanks hun idealen en ondanks de leer, wraak zoeken.

Wraak zoeken is door de profeet verboden. Maar het gebeurt nog iedere dag. Alleen tijdens het leven van de profeet was het om hem heen verdwenen en ook in de eerste jaren na zijn dood. Maar naar mate de islam zich uitbreidde en de leer vervaagde, keerde het wraaknemen weer terug, helaas. Maar het mag niet.

Salman Rushdie krijgt de doodstraf van Ayatollah Khomeini. Hij zegt, dat hij zich bekeert, maar het helpt niets. De doodstraf blijft

Khomeini heeft daar een grote fout gemaakt. Het gebeurde na de oorlog met Irak. Hij had de oorlog verloren en hij kon zijn beloften aan het volk niet nakomen. Zijn charisma was aangetast. Toen greep hij naar de kwestie Rushdie. Rushdie was fout, dat onderschrijf ik in zekere zin, maar Khomeini mag niet oordelen. Wanneer er geoordeeld moet worden dan moet dat gebeuren door veertig theologen van het hoogste niveau, die alle islamitische richtingen vertegenwoordigen. Khomeini vertegenwoordigt maar acht procent van alle moslims. Hij beriep zich op het feit dat Rushdie een moslim is, maar dat klopt niet. Rushdie is nooit een moslim geweest. Rushdie is in zijn jeugd gekocht, ik noem adopteren kopen, door een Engels echtpaar. Zijn ouders waren zo arm dat zij niet voor hem zorgen konden. In Engeland ontmoet hij toch discriminatie. Mensen proberen hem christen te maken. Dat lukt niet. Een moslim is hij ook niet. Wij hebben dus

als moslims geen recht om hem aan te klagen. De wet zegt dat als iemand met opzet een ander heeft gedood en vier getuigen hebben dat gezien, dan kan de doodstraf uitgesproken worden. Maar dan nog staat erbij: als hij vergeving vraagt, vergeef het hem.

Dus als iemand een moord heeft gepleegd in een islamitisch land en hij zegt voor de rechtbank dat hij moslim is geworden, dan kan de doodstraf niet meer uitgesproken worden?

Dat is zo. Er is een verhaal van de tweede kalief die in het strijdperk trad met een ander. Toen de tweede kalief begon te winnen, riep de ander de geloofsbelijdenis. Het mocht niet baten. De tweede kalief doodde hem toch. De kalief moest bij Mohammad komen en werd gestraft. Hij voerde tot zijn verdediging aan, dat de ander maar wat had gezegd om niet gedood te worden. Mohammad vroeg hem toen of hij in het hart van de ander kon kijken. Dat kan God alleen en aan Hem moeten we dat dan ook overlaten.

In Justitiële verkenningen van aug.'90 zeg je in een interview met drs. J. Bouterliet dat in het westen vaak te snel en niet goed vergeven wordt. Wat bedoel je daarmee?

Vergeving moet gebaseerd zijn op berouw. Wanneer een mens oprecht berouw heeft, dan is hij vergeving waard. Dan ben je ook verplicht om hem te vergeven. Mohammad zegt dat een fout maken een deel is van de weg naar edelheid. Maar in het westen is vergeving vaak een kwestie van handel. Als ik dit voor jou doe, doe jij dat voor mij - ik doe iets om het weer goed te maken. Dat zegt niets over het berouw dat iemand al dan niet heeft.

snel na de tweede wereldoorlog al weer in de E.E.G. zat.

Precies ja, dat is geen kwestie van vergeving maar van macht en geld. Veel mensen hier spreken nog van moffen. Er klopt dan dus voor veel mensen nog iets niet ten aanzien van de Duitsers. Vergeving moet uit het hart komen en uit overtuiging.

Veel mensen die vast zitten zeggen: 'Ik boet mijn straf uit en daarna is het af. Ze moeten me niet aankomen met schuld en vergeving.'

Veel jongeren kennen de koran maar heel gedeeltelijk of niet. Dat is jammer. Ze kennen de waarden van de islam niet meer, maar ook de westerse waarden niet. Ze staan overal buiten.

De waarde van een imam, een goede imam in de gevangenis is dat hij kan werken aan het geven van een achtergrond aan mensen. Hoe kun je zonder achtergrond nadenken over je leven of berouw hebben? Bij oosterlingen is hun geloof achtergrond van hun denken en handelen. Als dit gaat ontbreken dan is dit een ernstige zaak. Gisteren heb ik in het huis van bewaring hier in Utrecht een film gedraaid over een vrouw die met Jan en Alleman meegaat. Het verhaal is gebaseerd op een waar gebeurde geschiedenis. Later vroeg zij God om vergeving en zij veranderde haar leven. Zij kreeg veel tegenslag, maar zij accepteerde alles. Een van de kaliefen ging naar haar toe, kuste haar hand en vroeg haar om hem te zegenen. Berouw en vergeving doen iets met een mens. Deze vrouw had een achtergrond bij haar leven die haar hielp te veranderen. Zo zelfs, dat anderen van haar lerden. Dat hier in Nederland kerk en staat van elkaar gescheiden zijn, is voor moslims een slechte zaak. Straks kan dat helaas ook voor de christenen gelden, maar als we dat ontdekken is het

te laat. Er is wel *vrijheid* van godsdienst, maar geen of te weinig *erkenning* van godsdienst. Godsdienst wordt niet voldoende ondersteund. Iedereen kan er om lachen als hij wil. Neem nu b.v. de mogelijkheid die geopend is op experimentele basis voor imams om in de gevangenis op uurbasis tegen twintig gulden bruto per uur te werken. Dat is geen ondersteuning. Dat is het ontmoedigen van jongeren die eventueel voor imam zouden willen gaan studeren hier in Nederland.

Als er werkelijk vrijheid van godsdienst is, dan moeten mensen ook de vrijheid hebben om hun rituele wassingen in de gevangenis te doen, enz. Maar dat is allemaal moeilijk en gaat gepaard vaak met allerlei lacherigheid en cynische opmerkingen van anderen.

Vrijheid van godsdienst alleen individuaaliseert de godsdienst. Er is vanuit de staat geen stimulans om in groepen bij elkaar te komen. Dat moet je zelf bevechten. Als je als godsdienst in de praktijk ook nog op het tweede of derde plan staat, dan moet je helemaal de vrijheid veroveren om mensen bij elkaar te halen - zeker ook in gevangenissen. Neem b.v. de Ramadan. Als je daar in de gevangenis voor mensen individueel iets voor wilt doen, maar zeker ook als je in die tijd iets met de moslims samen wilt doen, dan moet je dat van stap tot stap veroveren in de inrichtingen. Het is niet een gewone zaak waarvoor natuurlijk ruimte moet zijn. Het is een zaak van welwillendheid van individuele personeelsleden en directieleden. En dan heb je het met een bepaalde directeur goed geregeld en dan wordt hij overgeplaatst. Dan kun je opnieuw beginnen, als je bij de volgende de kans krijgt. Zaken van geloof worden zeer licht opgenomen, maar soms gaat het verder. Ik maak het regelmatig mee dat ik door het personeel echt beledigd wordt. Ze bedoelen het waarschijnlijk niet eens zo, maar ze zijn zo onwetend

op het gebied van godsdienst. Ze noemen mij b.v. rabbijn en ze weten dan helemaal niet wat ze eigenlijk zeggen. Voor de moslims ben je als imam de enige vertrouwensman. Voor de christenen kan dat naast de pastor ook de maatschappelijk werker of de psycholoog zijn. Voor de moslim ligt dat anders. Vaak wordt er ook gezegd dat de moslims geen geestelijke verzorging kennen in de gevangenissen in hun eigen land. Dat is helemaal niet waar. In de Arabische landen is de imam een geziene figuur met gezag en macht. Hij gaat voor in gebedsdiensten in de gevangenis en praat met mensen. Hij gaat naar de familie van mensen buiten de gevangenis en bespreekt met hen de terugkomst van de gevangene. Hij probeert thuis een klimaat van vergeving te scheppen. Ook gaat hij naar de autoriteiten om een baan te krijgen voor zo'n man.

Als ik dat hier doe dan zeggen ze in de gevangenis dat ik me op het terrein van het maatschappelijk werk begeef of zoiets. Ze begrijpen niet dat het bij moslims zo gaat. Geestelijke verzorging is voor moslims een wezenlijke zaak en betreft zowel godsdienstig als maatschappelijk terrein. In de islam heeft de imam hier ook een belangrijke plaats. Hij springt in de bres en de mensen accepteren dat ook. Het is een heel gemis dat dat hier niet kan of veel minder kan. Vanuit het gezag en de macht die de imam heeft, kan hij veel doen voor mensen. Ik heb in Nederland weleens het gevoel dat de wet hier is gemaakt voor supermensen. Alleen als je niet tegen de wet bent ingegaan, hoor je erbij.

In de gevangenis zitten ook mensen die een moord hebben begaan, een verkrachting, een aanranding, een overval die heel slecht voor anderen is afgelopen. Hoe voelen moslims zich hier in onze gevangenissen als ze voor zulke zaken zitten?

Er zijn moslims die zijn van jongs af aan moslim, maar er is ook een groep die is er niet meer mee opgevoed, maar ergens zit het in hun hart. Ze komen dan bij mij en zeggen wat ze gedaan hebben. Ik wist wel dat dat of dat niet mocht, zeggen ze dan, maar imam ik heb het gedaan met westerlingen, niet met moslims. De wet straft mij, maar hoe zit het met God? Ben ik voor Hem ook fout? Dan leg ik hen uit dat zelfs als ze iets fout zouden doen tegenover hun gezworen vijand, dat het dan nog fout is voor God. Ik merk dan dat ze er toch over beginnen na te denken. Ik krijg de kans als imam om door hun excuses heen te gaan.

Hoe reageert de familie van moslims als iemand vastzit?

Dat is vaak bedroevend. Veel mensen zeggen het is niet meer mijn zoon of dochter. Ongeveer een kwart van de mensen zijn na hun straf tijd thuis weer welkom. De anderen niet. Mensen zeggen dan: 'Jij doet zoiets. Jij bent een westerling geworden. Jij hoort niet meer bij onze familie.' Ik vind dat afschuwelijk. Ik word daar woedend om. Mensen berokkenen elkaar zo veel ernstige schade. Dat is de gemakkelijkste manier om je handen schoon te wassen. Iemand blijft je vlees en bloed en dan ben je verantwoordelijk voor elkaar. Vaak doe ik als iemand weggaat een zegeningsritueel en ik geef hem de opdracht nu goed te leven en na enige maanden zie ik hem weer terug in de bajes. 'Ja imam,' zegt hij dan, 'ik had niets meer, geen huis, geen familie, geen eer en goede naam meer. Mijn vrouw wil me niet, mijn kinderen willen me niet, mijn familie wil me niet en de maatschappij wil me ook niet.'

In onze landen zeggen we dat als iemand voor de eerste keer naar de gevangenis gaat, dat het dan zijn eigen schuld is. Maar als iemand voor de tweede en derde

keer gaat, dan is het zijn schuld, maar ook de schuld van de andere mensen. Ze hebben hem niet geaccepteerd en ze hebben hem de kans niet gegeven.

In verschillende streken van het land zitten groepen moslims. Maakt het nog verschil voor de opvang van ex gedetineerden uit welke groep je komt?

Er is meer dan verschil. Er is groot onderling wantrouwen van de ene groep tegenover de andere. Groepen worden tegen elkaar uitgespeeld. Onderling zijn de groepen soms bevooroordeeld tegenover elkaar. Zij zouden eigenlijk een eigen imam moeten hebben, maar voor twee groepen twee imams aanstellen gaat niet.

Als dat toch zou gebeuren zouden die imams dan samen werken?

Dat zouden zij moeten. Dat is de enige oplossing. Je moet dan wel imams hebben die Nederlands spreken. Iedere moslim in Nederland zou moeten beseffen dat hij/zij een Nederlandse moslim is. Het heeft geen zin de ander uit te spelen. Ik probeer de moslims in de gevangenis te laten zien dat het geen zin heeft de onderlinge rivaliteit te voeren. Ik praat met hen over wat ons allemaal verbindt. Ik denk ook dat het goed zou zijn als de medewerkers bij justitie die moslim zijn, een cursus zouden krijgen over hoe om te gaan met andere moslimgroeperingen in Nederland. Mensen moeten bewust gemaakt worden van wat ze tegenover elkaar aan het doen zijn en van de effecten die dat heeft. Immers in de gevangenis komen ze moslims tegen uit allerlei groeperingen. Juist de moslimmedewerkers zouden er goed aan doen te werken aan onderling begrip. Ze zouden dan ook samen kunnen werken om wat georganiseerd te krijgen in de inrichting voor moslims. Ze zouden geen Turkse of

Marokkaanse moslim moeten zijn, maar een Nederlandse moslim. Hier moet je moslim zijn. De meeste mensen gaan niet meer terug naar hun land van oorsprong.

Hamzah, zou jijzelf nog iets willen zeggen waar we je niet naar gevraagd hebben?

Ja graag nog twee dingen:

De vergoeding van de imams, ook in de proeftijd, moet fatsoenlijk zijn. Dat stimuleert Nederlandse moslims om te gaan studeren voor imam bij justitie. Nog beter, laat justitie zelf een opleiding stimuleren voor imams.

Ik wil een beroep doen op de rechterlijke macht in Nederland, in al haar groeperingen, politie, rechercheurs, procureur

generaals en rechters om onbevooroordeeld te zijn tegenover moslims. Ik heb het echt meegemaakt dat de rechterlijke macht bevooroordeeld was b.v. een rechter die zei toen een verdachte het hem ten laste gelegde ontkende: 'Ja, moslims ontkennen altijd.' Dat is niet goed. Iedereen probeert te ontkennen - niet alleen moslims. De rechterlijke macht is zich daar niet bewust van, maar ze zouden bij zichzelf eens moeten nagaan van welke algemene opvattingen ze uitgaan bij moslims. Dan komen ze hun vooroordelen op het spoor.

Is men bang voor vreemdelingen of begrijpt men te weinig van hen?

Het tweede is het geval. Men weet weinig of niets van andere culturen, andere volkeren en andere godsdienstige richtingen.

Zendtijd Moslims naar nieuwe omroeporganisatie

Met ingang van 1 oktober is een einde gekomen aan de zendmachtiging van de Islamitische Omroepstichting (IOS). Tegelijkertijd is door het Commissariaat voor de Media zendtijd toegewezen aan de Nederlandse Moslimraad. Hiermee is een nieuwe fase aangebroken in de geschiedenis van de islamitische omroep in Nederland. De IOS heeft zeven jaar lang televisie- en radioprogramma's verzorgd over de islam, de islamitische wereld en de moslims in Europa. De IOS richtte zich in zijn programma's op een breed publiek, daarbij gebruik makend van drie talen: Nederlands, Arabisch en Turks. De doelstelling was om met de islam als leidraad een brug te slaan tussen de onderscheiden groeperingen binnen de moslimgemeenschap in Nederland, maar ook tussen die gemeenschap en de niet-Islamitische bevolking. De gepresenteerde programma's hebben daar inderdaad toe bijgedragen, doordat werd geprobeerd een genuanceerd en sympathiek beeld te schetsen van de islam en de in Nederland woonachtige moslims. Op bestuurlijk niveau leefde de IOS echter van crisis naar crisis. Daardoor liet het management van de organisatie zeer te wensen over, wat leidde tot grote onvrede onder het personeel. Verschillende malen werd het monumentale IOS-pand in Hilversum bezet door het personeel, dat klaagde over onduidelijke taakverdeling, het ontbreken van programmatische richtlijnen, willekeurig ingrijpen in hun redactionele werk en een onzekere rechtspositie. De bestuurlijke problemen waren o.m. het gevolg van de organisatiestructuur. Aanvankelijk was er alleen aan de Turkse federatie zendtijd toegewezen, maar daaraan had

de overheid de voorwaarde verbonden dat gestreefd zou worden naar een breder draagvlak. Om aan die voorwaarde tegemoet te komen, werd de IOS opgezet als samenwerkingsverband tussen de Turks-Islamitische Culturele Federatie, de Unie van Marokkaanse Moslimorganisaties in Nederland en de (Surinaamse) World Islamic Mission. De samenwerking bleek in de praktijk stroef te verlopen, met als gevolg het al genoemde ontbreken van een slagvaardig bestuur. Begin 1992 moest een intern conflict tussen de coalitiepartners zelfs door de rechter worden opgelost. Het einde van de IOS kwam in zicht toen één van de partners, de Marokkaanse UMMON, in opspraak raakte door beschuldigingen van spionage voor de Marokkaanse overheid. Voor de Turkse partner in de IOS was dit aanleiding de verdere samenwerking met de Marokkanen op te zeggen. Zelfs voor een verstandshuwelijk was er niet langer een basis.

De impasse die hierdoor ontstond, is nu dus opgelost door intrekking van de zendmachtiging. Het is jammer dat het zover heeft moeten komen, maar het is de beste oplossing. Wat een platform had moeten zijn, was een arena geworden. Het besluit van het Commissariaat tot intrekking van de zendmachtiging is uiteraard vergemakkelijkt door de aanwezigheid van een alternatief: de in 1992 opgerichte Nederlandse Moslimraad neemt nu de verantwoordelijkheid over. In deze organisatie werken ook Moslimorganisaties met verschillende etnische achtergronden samen. Deze samenwerking maakt echter niet de indruk van bovenaf te zijn opgelegd, zoals bij de IOS.

De nieuwe omroeporganisatie, Nederlandse Moslim Omroep genaamd, heeft een aantal van de medewerkers van de

IOS overgenomen, maar ook nieuwe krachten aangetrokken. In hoeverre nu ook programmatisch een nieuwe fase is ingeluid, moet nog even worden afge wacht. NL

Veel islam op de TV

De laatste weken van september zond de IOS (Islamitische Omroep Stichting) alleen oude filmpjes uit, vooral ondertitelde programma's uit islamitische landen van algemene strekking. Vanaf zondag 3 oktober, 12.00 tot 12.30 kwam er echter de nieuwe zendgemachtigde voor de moslimomroep met een nieuwe serie eigen reportages, waarin vooral moslims in Nederland aan het woord kwamen. Een week later begon de NOS met een serie *Leven met de islam*, 8 zondagmiddagen van 13.30-14.00, ook voornamelijk aan de hand van interviews en beelden van Nederlandse moslims. Daarbij komt dan

vanaf donderdag 5 november op radio 5 (21.00-21.30) en zondag 7 november op TV2 (23.00-23.30) nog een Teleac-serie *Sprekend over de islam en de moderne tijd*. Violet Falkenburg spreekt daar met Prof. Sjoerd van Koningsveld over thema's als islam en democratie, verhouding godsdienst en staat, mensenrechten, vrijheid van meningsuiting en de positie van de vrouw. Bij de serie hoort ook een mooi verzorgd boek dat voor f 39,90 bij Teleac of Boekhandel te verkrijgen is. Daarmee is de islam wellicht op weg de best besproken en bekeken godsdienst van Nederland te worden! KS

Onrust onder Alevieten

Onder Alevieten in Europa duurt de onrust, die was ontstaan na een aanslag in de Turkse stad Sivas, voort. Daar werd op 2 juli j.l. in een soort volksgericht een hotel in brand gestoken waarbij 37

slachtoffers vielen. In de westerse pers is vooral de aandacht gevestigd op het doelwit van de gewelddadigheden: Aziz Nesin, de Turkse vertaler van de Duivelsverzen van Salman Rushdie. Minder bekend is, dat Nesin de stad bezocht in het kader van de festival van Alevieten, een religieuze en culturele minderheid in de Turkse islam met een zeer liberaal karakter.

Onder de slachtoffers waren vele Alevieten, onder wie verschillende beroemde dichters en zangers. De verslagenheid en woede onder de Alevieten in Europa is nog steeds groot. Men voelt zich bedreigd door extremistische moslims en in de steek gelaten door de Turkse overheid. Tijdens de rellen in Sivas sneuvelde ook een standbeeld van Pir Sultan Abdal, een 17e eeuwse Alevitische volksdichter wiens gedichten nog steeds zeer populair zijn onder de Alevieten. Men speelt nu met de gedachte een dergelijk standbeeld in Nederland op te richten om te symboliseren dat men hier een grotere vrijheid geniet dan in Turkije. NL

Boos over Besnijdenis

In augustus was er in *De Volkskrant* een korte maar felle discussie over de besnijdenis. Aanleiding was de actie van de Stichting Rechtsbescherming Allochtonen om een kort geding aan te spannen tegen het Zilveren Kruis. Deze particuliere ziektekostenverzekeraar zou de kosten van besnijdenis niet vergoeden. De sociologe Mary van Veen-Viëtor, die een dissertatie over de besnijdenis voorbereidt, verklaarde de besnijdenis, niet alleen maar meisjes, maar ook bij jongens als onnodig, pijnlijk en lustverminderend. Kortom, een vermindering, waar in ieder geval geen minderjarigen aan zouden mogen worden onderworpen. Volgens haar bestaan er over besnijdenis bij jongens positieve vooroordelen bij het algemene publiek, vooral onder invloed

van de joodse tradities en ook onder invloed van Amerikaans puritanisme. Dit in tegenstelling tot de algemene weerzin tegen besnijdenis bij vrouwen. Een andere socioloog, Cor Hoffer, auteur van een rapport *Moslimbesnijdenissen in Nederland* (1990), pleitte voor realiteitszin: "Vooralsnog moeten we ervan uitgaan dat de meeste gelovige joodse en islamitische ouders de wens hebben dat hun zoons besneden worden. Of men dit nu binnen de gezondheidszorg regelt of niet, de praktijk leert dat besnijdenissen hoe dan ook plaatsvinden. Als de ingreep in een informeel circuit wordt verricht, waarin besnijders optreden die daartoe onvoldoende zijn opgeleid, worden onnodige gezondheidsrisico's genomen." (*Volkskrant* 21 aug.)

Nog voordat het kort geding plaats vond, verklaarde de verzekeraar, dat onder 'religieuze indicatie' voortaan alle besnijdenissen zouden worden vergoed en daarmee verstomde de discussie weer. De al eerder gehoorde berichten over een besnijdenis-opleiding voor artsen of verplegers vanuit het Sophia-ziekenhuis werden weer herhaald, maar er is nog geen uitsluitsel over de concrete uitvoering van dit plan. 25 oktober publiceerde het Nederlands Centrum Buitenlanders een rapport *Zorgvernieuwing: ook voor allochtonen?* In dit rapport wordt wel aanbevolen, dat de besnijdenis van islamitische jongetjes in het basispakket voor de ziektekostenverzekering zal worden opgenomen, maar tevens wordt een eigen bijdrage voorgesteld.

Erg bont maakte Henk Hemelaar het in *Vrij Nederland* van 23 oktober door de verwijdering van de voorhuid te vergelijken met het wegnemen van een ooglid. Op 30 oktober werd hij meteen gecorrigeerd door een 62-jarige man, die hem uit lange ervaring kon verzekeren dat er in dit eerste geval van enige last geen sprake was geweest. KS

Succesvolle Interreligieuze Dag te Amsterdam

De WIS, Werkgroep Interreligieuze Samenwerking, belegde op zondag 24 oktober 1993 een ontmoetingsdag in de Aula van de Universiteit van Amsterdam, de sfeervolle Oude Lutherse Kerk aan het Spui. De dag stond in het teken van een van de meest geruchtmakende interreligieuze ontmoetingen van de nieuwe tijd: het Wereldparlement der Religies, dat ter gelegenheid van een wereldtentoonstelling te Chicago in 1893 voor het eerst bijeenkwam. Sindsdien zijn er nogal wat internationale en ook nationale organisaties geweest, die een interreligieus netwerk hebben proberen op te bouwen. Een van de bekendste is zeker de WCRP, World Conference on Religion and Peace, waarvan het hoofdbestuur in Amsterdam een vergadering hield op 23-24 oktober. Dit gaf een breed en internationaal karakter aan deze dag. Andere organisatie zijn de IARF,

International Association for Religious Freedom en het Nederlandse Interreligie. De WIS kon op deze dag haar draagvlak verbreden doordat niet alleen vertegenwoordigers van kleinere genootschappen deelnamen, zoals van de Soefi-beweging, de Baha'i en de Brahma Kumaris. Van katholieke zijde was Bisschop Bomers van Haarlem de gehele dag aanwezig, terwijl kardinaal Simonis, de Utrechtse aartsbisschop, een indrukwekkende rede hield over de openingen die er de laatste 25 jaar in de katholieke kerk zijn naar interreligieuze dialoog. Prof. Dick Mulder, de vorige voorzitter van de Raad van Kerken en ook vele andere Protestanten waren aanwezig. Voor de islam werd een meditatie en gebed uitgesproken door Mevr. Sajidah Abdus Sattar. Wie op de hoogte wil blijven van de activiteiten van de WIS kan een briefje sturen naar Secretariaat WIS, Weezenhof 83-85, 6536 CG Nijmegen. KS

Muslim-Christian Research Group - *The Challenge of the Scriptures: The Bible and the Quran*, Orbis Books Maryknoll New York 1989 104 blz.

Uitgeverij Orbis Books was tussen 1970 en 1990 zeer actief op het gebied van de bevrijdingstheologie. Via hun vertalingen zijn de Spaanse en Portugese theologen in het westen bekend geworden. Sinds enige jaren is de uitgeverij bezig met een grote serie boeken op het gebied dat beschouwd wordt als het nieuwe knooppunt van theologische vernieuwing: de interreligieuze dialoog. Dit boek is er een voorbeeld van. Het is het resultaat van een ontmoetingsgroep van moslims en christenen die in Frankrijk en soms in Noord-Afrika bijeen kwamen.

Het eerste hoofdstuk bespreekt de notie "Woord van God" - wat is de relatie daarvan tot Heilige Schrift? en tot het lezen daarvan? Er wordt sterk benadrukt, dat Gods Woord-ZELF, net als God-ZELF, niet valt te "plaatsen" binnen onze aardse realiteit: God is transcendent - Zijn Woord ten diepste dus ook. Ergo, als een waarachtig profeet dat Woord hoort en weergeeft in mensentaal, dan gaan hier onvermijdelijk zaken meespeelen van cultuur- en tijdgebonden aard. Wezenlijke momenten zijn hierbij de Openbaringsbeleving als gebeurtenis; de tekstuele objectivering en, in een weer later stadium, de institutionele objectivering van Gods Woord: kort gezegd: "men" (=de groep gelovigen, na de oorspronkelijke profeet) heeft de neiging de "Letter" heilig te verklaren in plaats van de uiteindelijk transcendente implicaties, opdracht en oproep van Godswege.

Het tweede hoofdstuk spreekt vooral over de wijze waarop een gemeenschap de Schrift (kan) aannemen: hoe en waar

gebruikt men die? Liturgie, opvoeding, catechese, massamedia. Welke factoren beïnvloeden het lezen en het verstaan van de heilige teksten? Welke leesgewoontes zijn hier (wellicht onbewust, wellicht te verbeteren?) bepalend? De afstand tussen de oproep van Godswege die gelovigen kunnen horen en wat ze er in hun leven van (kunnen) maken.

Hoofdstuk drie is anders dan de eerste twee, geen gezamenlijk geschreven deel: bewust hebben moslims samen hun visie op de Bijbel, en de christelijke deelnemers hun visie op de Koran gegeven.

Voor mij persoonlijk was het gedeelte van moslimkant over de Bijbel het meest verhelderend: wat kun je aan met (soms ongrijpbare vage) woorden over het "vervalsen" dan wel "veranderen" van de Schrift door christenen of joden? Hier, geheel buiten een polemische sfeer, integendeel, op zeer irenische vredelievende wijze sprekend, maakt men duidelijk, waarom voor moslims de Bijbeltekst niet net zo autoritatief kan zijn als de Koran. Dat hangt o.m. zeer sterk samen met, wat wij zouden noemen de literaire vorm, de stijl. Profeten citeren Gods Woord: "Zo spreekt JHWH God:....", maar daar tussendoor staan hele stukken, tientallen bladzijden, waar stilistisch "gewoon" een mens spreekt...

De conclusie is kort en bondig: een aansporing om door te gaan met dit soort welwillende discussies. Om elkaar beter te leren verstaan. Ook letterlijk. Echt aan te bevelen. G. Berveling

* SBWR, de Stichting Buitenlandse Werknemers Rijnmond organiseert een lezingencyclus door Prof. Moh. Arkoun in De Evenaar, het theater van het Museum voor Volkenkunde, Willemskade 25 te Rotterdam (010-4111055), steeds om 8 uur 's avonds. De eerste lezing had al plaats op 4 november: "Pleidooi voor een vergelijkende theologie van monotheïstische godsdiensten". Op dinsdag 2 december spreekt Arkoun over "Din, Daoula, Dounya: religie, bestuur en maatschappij volgens het voorbeeld van de Islam". Dinsdag 25 januari 1994 heeft als thema: "Kunsten en kunstenaars in Islamitische context." De laatste lezing is op 15 februari: "Gezondheid, ziekte en dood in Islamitische context." Voorafgaande aan de lezingen en in de pauzes zijn er optredens van muziekgroepen uit islamitische culturen.

* El Hizjra, centrum voor Arabische kunst en cultuur, Singel 300 A, 1016 AD Amsterdam (020-4201517) houdt op 20 nov. een *Tweede Landelijke Literaire Wedstrijd voor iedereen van (deels) Marokkaanse en Arabische afkomst*. Aanvang: 20.30 uur. Op zondag 12 december 14.30 uur geeft Mohamed Abed Ja-

bri, een vooraanstaande progressieve intellectueel uit Rabat een lezing over *Arabieren en Islam in de Westerse Media*

* De Turkse Moskee en de Raad van Kerken in Leiden organiseren een *Islamitisch-Christelijk Leerhuis*, dinsdagen 1, 15 en 29 maart 1994. Inl. Ds. Henk Schouten, v.d. Brandelerskade 22 Leiden, 071-218723.

* Op 12/19/26 januari en 2 februari organiseert het katholieke dekenaat Hilversum drie introductie-ochtenden over de islam in Nederland. Cursusleiding Berry van Oers. Inl. L. Hof, Hermelijnsdijk 25, 1216 EB Hilversum.

* In de periode januari-april 1993 worden in Breda zeven bijeenkomsten georganiseerd rond 'ontmoetingen met moslims'. Inlichtingen bij Berry van Oers, 073-145159.

* Ds. Gerrit Berveling houdt op de dinsdagen 11 en 25 Jan. en 8 Febr. een inleidende cursus over de Islam. Plaats: Sint Jan de Doperkerk te Breda. Tijd: 19.30-21.30 uur. Inl. 076-654313.

BEGRIJ
Luybenstraat 17
5211 BR 's-HERTOGENBOSCH
tel. 073-145159 (tstnr. 3)